

A fal árnyékában

Élet, hatalom és lázadás az NDK-ban

A fal árnyékában

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Tartalom

Bevezetés	5
I. rész - Romokból állam	9
1. A félelem tavasza	10
2. Demokratikusnak kell látszania	13
3. Jótétel, földosztás és az új elit	16
4. A köztársaság, amelynek nem volt választása	19
5. Dolgozó nők, változatlan otthonok	22
6. A lázadás, amelyet nem lehetett elfelejteni	25
II. rész - A fal országa	28
7. Filmek egy zárt ország nyitott kérdéseiről	29
8. Reformerek a párton belül	32
9. Az ezer apró dolog programja	35
10. A gazdasági reform határai	38
11. A fal és Peter Fechter kiáltása	41
12. A Stasi látható és láthatatlan birodalma	44
13. Szabadság a strandon, tréfa a sorok között	47
III. rész - A berendezkedett diktatúra	50
14. Honecker társadalmi szerződése	51
15. Hősök, kiváltságok és a lángvörös Golf	54
16. Nyugatról Keletre	57
17. A vörös Woodstock	60
18. A Biermann-ügy: repedés az értelmiség falán	63
19. Zárt társadalom, nyitott művészet	66
20. Hoheneck, a nők börtöne	69
21. Torgau: a személyiség kijavítása	72
22. Aranyérmek tiltott áron	75
IV. rész - Repedések és összeomlás	78
23. A Barátság vezetéke	79

24. Milliárdok chipekre, hiány szögekből	82
25. A megszállók fogyasztói paradicsoma	85
26. Milliók kettős élete	88
27. Vendégmunkások barátság nélkül	91
28. Egyház a szocializmusban	94
29. Az állambiztonság ismerte az ellenfeleit, de nem értette őket	97
30. Az ősz, amikor fegyver nélkül győztek	100
31. A szavazólaptól az eltűnő államig	103
32. A tárgyak második élete	106
Utószó - Mi marad az NDK-ból?	109
Függelék	113
1. A demmini pánik	114
2. A bányász, akit társai nem láttak többé	115
3. Egy demokratikusnak látszó diktatúra mondata	116
4. A fal tövében elvérző fiú	117
5. Félmillió ember az ellenkező irányban	118
6. A lángvörös nyugati autó	119
7. Nyugati áruházakba kerülő börtönmunka	120
8. Kilenc nap szabadság	121
9. Egy dalnok kiutasítása mint kulturális földrengés	122
10. Torgau, ahol tilos volt kinézni az ablakon	123
11. Moszkva hallgat	124
12. A tantárgy, amelyet meghazudtolt az ablak	125
Kronológia	126
Forrás	128

HÁTTÉRGYÁR

Bevezetés

Az NDK negyvenegy éven át létezett, mégis jóval hosszabb árnyékot vetett, mint ameddig a térképen szerepelt. A Német Demokratikus Köztársaság 1949-ben egy megszállási övezetből született, 1990-ben pedig olyan gyorsan tűnt el, hogy polgárainak alig maradt idejük felfogni: nemcsak a vezetők cserélődnek, hanem megszűnik az ország, amelyben felnőttek, dolgoztak, családot alapítottak, alkalmazkodtak vagy lázadtak. Története ezért nem írható le pusztán a diktatúra, a fal és a Stasi három szavával. Ezek nélkül érthetetlen volna az állam, de csak ezekkel az emberek élete maradna láthatatlan.

A keletnémet rendszer a hidegháború gyermeke volt. Rosszabb gazdasági helyzetből indult, mint a nyugati német állam: a háborús pusztítás mellé a szovjet jóvátételek, a gyárak szétszerelése, a vasútvonalak megcsonkítása és a szakemberek elhurcolása társult. A Német Szocialista Egységpárt mégis azt ígérte, hogy a romokon igazságosabb társadalmat épít. Földet adott a nincsteleneknek, munkába állította a nőket, óvodákat és lakótelepeket emelt, megnyitotta az egyetemeket munkás- és parasztfiatalok előtt. Később sportolóinak sikerei, teljes foglalkoztatottsága és szociális biztonsága sokakban valós büszkeséget keltett.

Minden eredmény mögött ott állt azonban a kényszer. A földreform után jött a kollektivizálás, a felemelkedés mellé a politikai megbízhatóság követelménye, a munkahelyi biztonság mellé a szabad választás hiánya. A vezetés a társadalmat nem önálló polgárok közösségének, hanem nevelendő kollektívának tekintette. Aki nem illett a képbe, azt átnevelték, megfigyelték, börtönbe zárták vagy távozásra kényszerítették. A fal 1961-től nemcsak az államhatárt, hanem a rendszer alapvető beismerését is jelentette: az ország csak úgy tarthatta meg lakóit, ha megakadályozta őket abban, hogy elmenjenek.

Mégsem mindenki érezte magát állandóan fogolynak. Az emberek lakásokat tettek otthonossá, hétvégi telkeket műveltek, a Balatonnál találkoztak nyugati rokonaikkal, meztelenül napoztak a Balti-tenger partján, kabarén nevettek, rockzenét hallgattak és olyan filmeket néztek, amelyek többet mondtak a rendszer hazugságairól, mint a hivatalos sajtó. A magánélet, a barátság és a művészet réseket nyitott a diktatúrán. Ezek a rések nem szüntették meg az elnyomást, de lehetővé tették, hogy az élet ne váljon azonosíthatóvá a politikai berendezkedéssel.

A rendszer legnagyobb ellentmondása éppen ebből fakadt. A párt teljes ellenőrzést akart, miközben működéséhez szüksége volt a polgárok kezdeményezésére.

A gazdaság tervszámokat követelt, de a hiányokat csak személyes kapcsolatokkal és rögtönzéssel lehetett áthidalni. Az iskola kész válaszokat tanított, de a fiatalok a nyugati rádióból más világot hallottak. A vezetés antifasiszta államnak nevezte az NDK-t, miközben egykori náci párttagok is beilleszkedhettek az új rendbe. A hivatalos nemzetköziség mellett afrikai és vietnámi szerződéses munkások tapasztalták meg a hétköznapi rasszizmust. A békeállam sportdicsősége mögött gyerekek és fiatalok egészségét kockáztató doppingrendszer működött.

A könyv kronologikusan követi az NDK történetét 1945 romjaitól az 1990-es első szabad választásig. Nem pusztán a pártvezetők döntéseire figyel, hanem azokra a sorsokra is, amelyekben a korszak valódi természete megmutatkozik: a demmin-i öngyilkosságok pánikjára, Peter Fechter halálára a falnál, a hohenecki női foglyok kényszermunkájára, a torgau-i átnevelő intézet kegyetlenségére, a világifjúsági találkozó néhány felszabadult napjára, Wolf Biermann kiutasításának kulturális földrengésére, a vietnámi munkások elszigeteltségére és egy kelet-berlini gimnazista zavarára, amikor az állampolgári ismeretek tankönyvét egyik napról a másikra meghazudtolta a valóság.

Az NDK-ról folytatott viták gyakran két véglet között mozognak. Az egyik a mindent szürkére festő diktatúrakép,

amelyben a polgárok csupán áldozatok vagy besúgók. A másik a nosztalgia, amely a biztos munkahelyet, az olcsó lakbért és a közösségi életet idézi fel, miközben elhalványítja a szabadság hiányát. A valóság ennél nehezebben elviselhető: teljesítmények és hazugságok, gondoskodás és ellenőrzés, alkalmazkodás és ellenállás egyszerre voltak jelen. E könyv ezt a kettősséget igyekszik megmutatni.

I. rész - Romokból állam

HÁTTÉRGYÁR

1. A félelem tavasza

1945 áprilisának végén a háború már elveszett, de a béke még nem érkezett meg. Elő-Pomerániában a Vörös Hadsereg közeledése pánikot keltett. Demmin városát a visszavonuló Wehrmacht a hidak felrobbantásával szinte csapdává változtatta. A náci propaganda éveken át azt sulykolta, hogy a bolsevik megszállás a civilizáció végét jelenti. Amikor a szovjet harckocsik dübörgése egyre közelebbről hallatszott, családok százai döntöttek úgy, hogy inkább maguk vetnek véget életüknek. Szülők gyermekeiket ölték meg, majd a folyóba vetették magukat, felakasztották vagy megmérgezték magukat. Néhány nap alatt hétszáz és kétezer közé tehető ember halt meg egy tizenötezres városban.

Demmin szélsőséges eset volt, de a félelem egész Kelet-Németországot átjárta. A megszállók bosszúja valóságos tapasztalattá vált. A szovjet katonák olyan országba érkeztek, amelynek lakói a náci hódítás és kifosztás haszonélvezői voltak, és amely sokszor még romjaiban is gazdagabbnak tűnt annál, ahonnan ők jöttek. Fosztogatások, önkényes letartóztatások és tömeges nemi erőszak kísértc a bevonulást. Berlinben a nők tízezrei váltak erőszak áldozatává. A felszabadítás és a megtorlás ugyanannak a történelmi pillanatnak két oldala lett.

A túlélők számára azonban hamarosan a mindennapi éhség vált a legfontosabb kérdéssé. A városokban romok, közlekedési zavarok és járványveszély uralkodott. Menekültek, hadiárvák, özvegyek, volt kényszermunkások és hazatérő katonák kerestek élelmet és lakást. Aki tehetett, vidékre indult batyuval, ágyneművel vagy családi ékszerrel, hogy krumplit, lisztet vagy szalonnát szerezzen. A só különösen értékes csereeszközzé vált, mert a parasztok ezzel tartósították a titokban levágott állatok húsát.

A hivatalos fejadagok messze elmaradtak az egészséges élethez szükséges mennyiségtől. Az idősek, betegek, háztartásbeliek és menekültek gyakran napi ezerkétszáz kalóriánál is kevesebbet kaptak, 1946 nyarán pedig egyes helyeken a kiosztott élelem energiatartalma a hétszázötven kalóriát sem érte el. A kenyérbe takarmánygabonát vagy makklisztet keverték, a burgonyahiányt ecetes zöldséggel próbálták pótolni. A rossz táplálkozás kedvezett a tífusz és a diftéria terjedésének. Előfordult, hogy emberek a harcokban elpusztult lovak húsát ették meg, és a romlott húsba haltak bele.

A nélkülözés saját társadalmi rendet teremtett. Aki fizikai munkásnak számított, nagyobb adagot kapott, mint a „más kategóriába” soroltak. Egyes üzemekben az extra ebédet a jó teljesítmény jutalmaként osztották ki, így az étel

fegyelmezőeszközzé vált. Mindenki figyelte, mások mit kapnak, melyik várost látják el jobban, milyen előnyökkel jár egy munkahely vagy párttagság. A hiány nemcsak üres gyomrot, hanem irigységet, gyanakvást és állandó összehasonlítást is termelt.

Még ebben a közegben is feltűnően gyorsan visszatért valamiféle normalitás. A rádió már 1945 májusában sugárzott, elindultak az első villamosok, megnyíltak a hivatalok és iskolák. A romok között levesosztás, színházi előadás és politikai gyűlés zajlott. Az emberek nem tudták, milyen állam születik körülöttük; azt azonban érezték, hogy a túléléshez alkalmazkodniuk kell az új hatalomhoz. Az NDK története nem ünnepélyes alapító aktussal kezdődött, hanem félelemmel, éhséggel és azzal a felismeréssel, hogy a régi világ visszavonhatatlanul összeomlott.

2. Demokratikusnak kell látszania

Miközben milliók élelemért és lakásért küzdöttek, Berlinben egy Moszkvából érkezett, tízfős kommunista csoport a jövő államát készítette elő. Vezetőjük, Walter Ulbricht tizenkét emigrációban töltött év után tért vissza Németországba. Nem demokratikus kísérletező volt, hanem a sztálini pártiskola túlélője: Moszkvában megtanulta, hogy a hatalom megszerzéséhez fegyelemre, konspirációra és a politikai ellenfelek könyörtelen félreállítására van szükség.

A Kreml célja hosszabb ideig nem volt teljesen egyértelmű. Sztálin egész Németországot szeretne volna befolyása alá vonni, ezért nem akarta azonnal nyíltan szovjet mintájú állammá alakítani a keleti övezetet. A kommunisták parlamentáris köztársaságot, alapjogokat és többpártrendszert ígértek. A híressé vált ulbrichti mondat pontosan leírta a módszert: demokratikusnak kell látszania, de mindent kézben kell tartani. A látszat nem pusztán propaganda volt, hanem hatalomtechnika.

A kezdeti reformok sokak számára vonzóak lehettek. A nagybirtokokat felosztották, a háborús bűnösök és nagytőkések vagyonát kisajátították, új tanárokat és bírókat képeztek. A társadalmi felemelkedés lehetősége korábban

kizárt rétegek előtt nyílt meg. A nincstelen mezőgazdasági munkás földhöz juthatott, a munkásgyerek egyetemre mehetett, a fiatal nő szakmát tanulhatott. Az „antifasiszta demokratikus átalakulás” nem minden eleme volt népszerűtlen vagy eleve hazug.

A politikai pluralizmus határai azonban gyorsan megmutatkoztak. 1946-ban a kommunista és a szociáldemokrata pártot a szovjet övezetben egyesítették. Az új Német Szocialista Egységpárt létrehozását hivatalosan a munkásmozgalom történelmi kibéküléseként ünnepelték, de a folyamatot nyomás, fenyegetés és a szociáldemokraták önállóságának felszámolása kísérte. A választásokon mégsem aratott elsőprő győzelmet az SED. Az 1946-os öszberlini voksoláson alig húsz százalékot szerzett. A polgári pártok több tartományban hasonló vagy nagyobb támogatottságot értek el.

Ekkor vált világossá, hogy valódi versenyben a kommunisták nem tudják biztosítani uralmukat. A szovjet katonai igazgatás leváltotta a túlságosan önálló kereszténydemokrata vezetőket, és olyan új pártokat hozott létre, amelyek parasztokat, volt katonatiszteket és akár egykori nácikat tereltek a rendszer ellenőrzött szervezeteibe. A pártok, szakszervezetek és tömegszervezetek lassan egyetlen politikai gépezet részeivé

váltak. A választások helyét a közös listák és a nyilvános megfelelési kényszer foglalta el.

Az új rend felépítésében a szovjet titkosrendőrség is döntő szerepet játszott. A megszállók a feltételezett náci földalatti mozgalom elleni harcra hivatkozva tömegesen tartóztattak le embereket. 1945 és 1950 között csaknem százhatvanezren kerültek szovjet táborokba, gyakran ítélet nélkül; több mint negyvenezen meghaltak. Az SED vezetői olykor maguk is tudták, hogy ártatlan fiatalok tűnnek el feljelentések miatt, de beavatkozási lehetőségük csekély volt, bátorságuk pedig még kevesebb.

A hatalomátvétel tehát nem egyetlen éjszaka alatt történt. A rendszer szociális ígéretekből, valódi reformokból, fokozatos intézményi összeolvadásból és nyílt erőszakból épült fel. A polgárok egy ideig résztvevői és szemlélői lehettek a változásnak, majd arra ébredtek, hogy a választás lehetősége eltűnt. A demokrácia díszletei fennmaradtak, de a színpad mögött már egyetlen párt osztotta a szerepeket.

3. Jóvátétel, földosztás és az új elit

A keleti megszállási övezet gazdasági indulását olyan terhek határozták meg, amelyeket később sem sikerült ledolgozni. A Szovjetunió nemcsak a háborús károkért követelt jóvátételt, hanem saját újjáépítésének egyik forrásaként kezelte Kelet-Németországot. Gyárakat szereltek szét, gépsorokat, mozdonyokat és síneket vittek keletre. Mintegy tizenkétezer kilométernyi vasúti sít távolítottak el, számos pálya évtizedekre egyvágányúvá vált. A határ menti Brestnél időnként száz kilométeres szerelvény sor várta, hogy a leszerelt ipari berendezéseket továbbítsák a Szovjetunióba.

Az elvonás mértéke a negyvenes évek második felében a termelés jelentős részét felemésztette. Az ipari készletek körülbelül harmada eltűnt, az előállított javak negyede jóvátételként távozott. Ehhez járult a megszálló csapatok ellátása és a tudományos-szakmai tudás kiszivattyúzása: mérnökök, kutatók és szakmunkások ezreit vitték szovjet üzemekbe vagy igazgatási egységekbe. A nyugati övezetekben is fizettek megszállási költségeket, de a keleti terhek aránytalanul súlyosabbak voltak.

A társadalmi átalakulás leglátványosabb lépése a földreform lett. A nagybirtokokat kisajátították, parcelláikat

menekültek, földnélküli munkások és szegényparasztsok között osztották szét. A „junkerföld parasztkézbe” jelszava széles támogatást kapott, mert a porosz nagybirtokos elit sokak szemében a militarizmus és a társadalmi igazságtalanság megtestesítője volt. Több mint kétszázezer útgazda kapott földet, állatot vagy felszerelést.

A reform emberi történetei gyakran felemelően indultak. Egy kitelepített család öt hektárt, két tehenet, egy üszőt, két sertést és egy lovat kaphatott; első lakásuk akár az elmenekült birtokos kastélyának szalonja lehetett. Az ilyen változás valódi felemelkedést jelentett. A gazdasági valóság azonban kegyetlen volt. Az átlagosan nyolchektáros parcellák gépek és tőke nélkül alig bizonyultak életképesnek. Sok útgazda nem tudta teljesíteni a kötelező beszolgáltatást, tízezrek néhány éven belül feladták. A földosztásból végül nem önálló paraszti társadalom, hanem a későbbi kollektivizálás előszobája lett.

Hasonló kettősség jellemezte az új értelmiség és közigazgatás kialakítását. A náci múlttal terhelt tanárok és bírák helyére gyorsított képzésű „újtanárok” és „újbírák” kerültek. Fiatalok tízezrei kaptak olyan lehetőséget, amelyet korábbi származásuk miatt nem remélhettek. Az állam ezzel egyszerre modernizált és függőséget teremtett: az új elit karrierjét a rendszernek köszönhette, ezért politikai hűséget

vártak tőle.

Az antifasizmus az új állam erkölcsi alapító történetévé vált. Azt sugallta, hogy a keleti Németország szakított a náciizmussal, míg a nyugati állam megőrizte a régi eliteket. A kép részben igaz volt, de korántsem teljes. Az NDK is felhasznált egykori NSDAP-tagokat, katonatiszteket és szakembereket, ha hajlandók voltak alkalmazkodni. Létrehoztak számukra ellenőrzött politikai szervezeteket, és a hasznosnak ítélt múltat át lehetett írni. Egyes náci funkcionáriusokból „haladó” állampolgár lett, miközben valódi ellenállókat is üldöztek, ha szembefordultak az SED-vel.

Az új elit tehát nem egyszerűen a régi helyére lépett. Menekültek, munkások és parasztok emelkedtek fel, mellettük átnevezett régi szakemberek maradtak pozícióban. A közös nevező nem a múlt tisztasága, hanem a jelenlegi megbízhatóság lett. Az állam azt állította, hogy végleg leszámolt a német történelem sötét örökségével, miközben a hatalomgyakorlásban maga is a fegyelem, az engedelmisség és az ellenségképek nyelvét használta.

4. A köztársaság, amelynek nem volt választása

1949-ben a német megosztottság intézményesült. Májusban a nyugati övezetekből létrejött a Német Szövetségi Köztársaság, október 7-én pedig kikiáltották a Német Demokratikus Köztársaságot. Mindkét állam azt állította, hogy a német nemzet egészét képviseli, miközben létük a hidegháborús szembenállást rögzítette. Az NDK alkotmánya demokratikus jogokat ígért, de a döntő hatalom az SED kezében összpontosult.

Az állam jelképei gondosan felépített társadalmi képet közvetítettek. A zászló címerében a kalapács a munkásságot, a körző az értelmiséget, a gabonakoszorú a parasztságot jelképezte. A rendszer azt hirdette, hogy megszüntette a régi osztályuralmat, és a dolgozó nép valamennyi rétege közösen építi a szocializmust. A valóságban a társadalmi szervezeteket a párt irányította, a parlament pedig jóváhagyó testületté vált.

Az új állam legnagyobb legitimációs forrása a jövő volt. A jelen nélkülözéseit átmenetinek nevezték, amelyet a majdani bőség igazol. A nehézipar fejlesztése elsőbbséget kapott a fogyasztással szemben. Acélművek, gépgyárak és vegyipari kombinátok épültek. Az Odera mellett létrehozott

Stalinstadt a szocialista modernitás mintavárosának készült: széles utcák, új lakások, kultúrházak és a hatalmas kohászati üzem együttese azt üzent, hogy a munkás immár nem a város peremén, hanem az állam középpontjában áll.

A település építése egyszerre volt valódi teljesítmény és propaganda. Fiatalok érkeztek az ország minden részéből, hogy új életet kezdjenek. Az első években azonban sár, barakkok, hiányos ellátás és kemény munka várta őket. Még a város nevéhez kapcsolódó gyümölcs, a narancs is a rendszer abszurditását idézhette: az acéltermelés látványosan nőtt, de a hétköznapi fogyasztási cikkek, a jó minőségű ruhák vagy a déligyümölcs ritkaságnak számítottak.

A tervgazdaságban a politikai akarat számok alakját öltötte. A központ meghatározta, miből mennyit kell termelni, milyen áron kell eladni, melyik üzem milyen nyersanyagot kap. A tervek biztonságot és kiszámíthatóságot ígértek, de a valós igényeket rosszul érzékelték. Egy gyár teljesíthette a tonnában előírt tervet túl nehéz vagy használhatatlan termékekkel, miközben máshol egyetlen apró alkatrész hiánya állította le a termelést. Az állam folyamatosan sikerekről beszélt, az emberek pedig megtanulták, hogy a hivatalos számokat és a boltok polcait külön valóságként kezeljék.

A munkásállam különös módon gyakran a munkásokkal került konfliktusba. A teljesítménybérek, a normaemelések és az aktivistamozgalom arra ösztönözték a dolgozókat, hogy egyre többet termeljenek ugyanannyi idő alatt. Adolf Hennecke bányász 1948-ban gondosan előkészített műszakban normája 387 százalékát teljesítette. Az állam hőst csinált belőle, jutalmul zsírt, cigarettát, pálinkát, ruhaszövetet és pénzt kapott. Kollégái viszont árulónak tekintették, mert rekordja későbbi normaemelésekhez szolgáltatott ürügyet. Névtelen halálos fenyegetések érkeztek hozzá, társai napokig levegőnek nézték.

Az NDK megalapításakor tehát már jelen voltak későbbi sorsának fő elemei: a társadalmi felemelkedés ígérete, a modernizáció valós eredményei, a fogyasztás háttérbe szorítása, a teljesítmény politikai megszervezése és a kettős nyelv. A köztársaság formailag új kezdetet jelentett, de polgárai nem választhatták meg, milyen irányba induljon.

5. Dolgozó nők, változatlan otthonok

A keletnémet rendszer egyik legmaradandóbb társadalmi változása a nők tömeges munkába állítása volt. Az állam nem csupán gazdasági szükségből ösztönözte a női foglalkoztatást, hanem ideológiai célként is hirdette a nemek egyenjogúságát. A régi polgári családmodellt, amelyben a férfi keresett, a nő pedig a háztartást vezette, a kapitalista függőség egyik formájának tekintették. Az önálló kereset a felszabadulás ígéretét hordozta.

Az NDK-ban a nők olyan szakmákba is beléptek, amelyeket korábban férfivilágnak tartottak. Darukezelők, mérnökök, vegyészek, traktorosok, orvosok és üzemvezetők lettek. Az oktatásban és a munkaerőpiacon formálisan széles lehetőségeket kaptak. A gyermekvállalás és a foglalkoztatás összeegyeztetését bölcsődék, óvodák, napközik és üzemi étkeztetés segítette. A gyermekgondozás kiterjedt állami rendszere valóban sokkal több nőnek tette lehetővé a kereső munkát, mint Nyugat-Németországban.

A propaganda szívesen mutatott mosolygó munkásnőket modern gépsorok mellett. A „munka hősnője” az új társadalom jelképe lett. A valóság azonban kevésbé volt egyenlő. A vezető állásokban továbbra is férfiak domináltak,

a nőket gyakran alacsonyabban fizetett ágazatokba irányították, és a családi munkamegosztás lassabban változott, mint a foglalkoztatás. A gyárból hazatérő nőre rendszerint főzés, mosás, bevásárlás és gyermeknevelés várt. Az emancipáció sokaknál kettős terhet jelentett.

A hiánygazdaság ezt a terhet tovább növelte. A bevásárlás nem egyszerű háztartási feladat volt, hanem időigényes kutatás. Tudni kellett, melyik boltban érkezett hús, hol kapható gyermekcipő, kinek van ismerőse a bútörüzletben. A háztartási gépek terjedtek, de javításukhoz alkatrészt kellett szerezni, a mosópor vagy a megfelelő textil időnként eltűnt. A rendszer büszkén mutatta a nőket a termelésben, miközben a mindennapi ellátás szervezetlenségének jelentős részét rájuk hárította.

Az állam családpolitikája idővel egyre több kedvezményt kínált. Fizetett szülési szabadság, gyermekes nők munkaidő-kedvezménye, lakáselőny és olcsó gyermekellátás segítette a családokat. Ezek nem pusztán propagandaintézkedések voltak, hanem sokak életét valóban megkönnyítették. Ugyanakkor a párt a női testet demográfiai erőforrásként is kezelte: dolgozót és anyát egyszerre akart. A magánélet feletti gondoskodás ezért gyakran ellenőrzéssel társult.

A nemek közötti viszonyok változását jól mutatta, hogy a válás társadalmilag elfogadottabbá és jogilag egyszerűbbé vált. A saját fizetéssel rendelkező nő kevésbé függött férjétől. A házasságok mégis sokszor a lakáshiány és a munkahelyi elhelyezés rendszerébe ágyazódtak. Egy fiatal pár számára az esküvő gyakran nemcsak érzelmi döntés, hanem lakásszerzési stratégia is volt. A családpolitika a személyes sorsokat adminisztratív kategóriákká alakította.

Az NDK nőpolitikája ezért nem írható le sem sikertörténetként, sem egyszerű kudarcként. A rendszer valóban megelőzte a nyugati államot a női foglalkoztatás, az óvodai ellátás és a gazdasági önállóság terén. Nem számolta fel azonban a patriarchális hétköznapiakat, és saját hierarchiáiban sem biztosított teljes egyenlőséget. A dolgozó nő a szocialista modernitás egyik legfontosabb alakja lett, de gyakran úgy építette az új társadalmat, hogy otthon továbbra is neki kellett működtetnie a régit.

6. A lázadás, amelyet nem lehetett elfelejteni

1953 tavaszára az NDK társadalma a végletekig feszült. A pártvezetés 1952-ben meghirdette a szocializmus gyorsított felépítését. A nehézipar fejlesztése, a mezőgazdaság kollektivizálása és a magángazdaság visszaszorítása újabb terheket rótt az emberekre. Miközben az ellátás romlott, a munkanormákat tíz százalékkal emelték. A döntés azt jelentette, hogy ugyanazért a bérért többet kellett teljesíteni.

Június 16-án a kelet-berlini építőmunkások tiltakozó menete a kormányzati negyed felé indult. Eredetileg a normaemelés visszavonását követelték, de a gazdasági panaszok órák alatt politikai követelésekké alakultak. Másnap több száz településen sztrájkok, tüntetések és felkelések kezdődtek. Körülbelül egymillió ember vett részt valamilyen formában a megmozdulásokban. Szabad választásokat, a kormány lemondását, a politikai foglyok szabadon bocsátását és német egységet követeltek.

Görlitzben a hatalom néhány órára valóban összeomlott. A tüntetők elfoglalták a párt, az állambiztonság, a rendőrség és az ifjúsági szervezet épületeit, kiszabadították a foglyokat, és megpróbálták új városi vezetést létrehozni. A

pillanat megmutatta, milyen vékony a rendszer társadalmi támasza, ha a szovjet katonai erő nem áll mögötte. A munkásállam ellen éppen azok a munkások fordultak, akiknek nevében uralkodott.

A felkelést végül szovjet harckocsik és fegyveres egységek törték le. Sortüzek, letartóztatások és gyorsított perek követték. Több tucat ember vesztette életét, mintegy tizenkétezeret fogtak el. Voltak, akiket bizonyíték nélkül ítélték halálra, másokat hosszú börtönbüntetéssel sújtottak. A rabok ruhájára festett sárga jelzésekkel külön is megalázták azokat, akiket a júniusi események miatt ítélték el.

A párt nem ismerhette be, hogy saját társadalma lázadt fel ellene. A hivatalos magyarázat szerint nyugatról szervezett „fasiszta puccskísérlet” történt. A propaganda olyan következetesen ismételte ezt, hogy sok polgár évtizedekig elhitte. A történelmi valóság helyére állambiztonsági összeesküvés-elmélet került. A rendszer ezzel elkerülte az önvizsgálatot, de elvesztette a lehetőséget, hogy megértse az elégedetlenség okait.

1953 után a vezetés óvatosabb lett. Bizonyos gazdasági terheket mérsékelte, javítani próbálta az ellátást, és nagyobb figyelmet fordított a hangulatjelentésekre. Ugyanakkor kiépítette a politikai ellenőrzés jóval hatékonyabb

rendszerét. A felkelés emléke Erich Mielke állambiztonsági minisztert még 1989-ben is kísértette. Amikor a tiltakozások újra erősödtek, idegesen kérdezte tisztjeitől: vajon holnap ismét kitör-e június 17-e.

A lázadás vereséget szenvedett, de leleplezte az NDK alapvető gyengeségét. A párt nem rendelkezett önálló demokratikus felhatalmazással, a szovjet katonai jelenlét nélkül uralma összeomolhatott volna. Ettől kezdve a rendszer minden tömeges elégedetlenségben a saját végének előképét látta. A polgárok pedig megtanulták, hogy nyílt felkelés esetén a birodalom tankjai döntik el, meddig terjedhet a szabadság.

II. rész - A fal országa

HÁTTÉRGYÁR

7. Filmek egy zárt ország nyitott kérdéseiről

A háború után a mozi a keletnémet kulturális újjászületés egyik legfontosabb eszköze lett. A Babelsbergben működő DEFA nem pusztán filmgyár volt, hanem az új állam önképének műhelye. Első játékfilmje, A gyilkosok köztünk vannak romos Berlinben játszódott, és azt kérdezte, miként élhet együtt áldozat és tettes a vereség után. A film azt az erkölcsi feladatot fogalmazta meg, amelyet az NDK saját alapításának is tulajdonított: szembenézni a nácizmussal és más Németországot teremteni.

A kulturális vezetés hamar felismerte a mozi erejét. A filmeknek szórakoztatniuk kellett, de közben nevelniük is a nézőt. A munkásból lehetett hős, a gyárból drámai helyszín, a kollektivizálásból szerelmi történet. A párt az úgynevezett szocialista realizmust várta el: a műnek nem egyszerűen a valóságot kellett ábrázolnia, hanem azt az irányt is, amely felé a társadalomnak haladnia kell. Az optimista végkifejlet politikai követelménnyé vált.

Az alkotók azonban többet akartak propagandánál. A DEFA legjobb rendezői, forgatókönyvírói és színészei a hétköznapi élet konfliktusait vitték vászonra. A fiatalok nyugati zene, divat és filmsztárok iránti rajongását nem

lehetett egyszerűen eltüntetni. Az 1957-ben bemutatott Berlin – Schönhauser sarok olyan kamaszokat mutatott, akik az utcán keresnek közösséget, és inkább Marlon Brandóra hasonlítanak, mint a párt által példaként állított aktivistákra. A film nem tagadta, hogy a kelet-berlini fiatalokat vonzza a másik oldal világa.

A vezetés hol engedett, hol szigorított. A kulturális olvadások idején lehetett kísérletezni, majd egy párthatározat hónapokra vagy évekre lezárta a lehetőségeket. A cenzúra nem mindig előre kimondott tiltásként működött. Az alkotók tudták, mely témák veszélyesek, melyik szereplő nem lehet túl rokonszenves, melyik befejezés keltheti a rendszer kudarcának benyomását. A forgatókönyveket bizottságok vizsgálták, a stúdió vezetői pedig gyakran már a film elkészülte előtt alkalmazkodtak.

Mégis születtek olyan művek, amelyek később az egész német filmtörténet részévé váltak. A művészi minőség részben éppen a korlátozásból fakadt. A rendezők megtanultak képekben, elhallgatásokban és emberi gesztusokban beszélni arról, amit nyíltan nem lehetett kimondani. A nézők pedig különösen érzékennyé váltak a célzásokra. Egy rosszul felszerelt lakás, egy fáradt munkás arca vagy egy hivatalnok üres mondata többet mondhatott a

társadalomról, mint egy nyílt politikai beszéd.

A DEFA története azt is megmutatta, hogy a kulturális életet nem lehet teljesen a hatalom logikájára egyszerűsíteni. Számos alkotó hitt a szocializmus megújíthatóságában, és nem feltétlenül akart Nyugatra távozni. Azt remélték, hogy saját országukban lehetnek kritikusak és hűségesek egyszerre. A rendszer viszont az önálló gondolatot gyakran hűtlenségnek tekintette. Amikor egy film megmutatta a valóság repedéseit, a cenzorok nem esztétikai hibát, hanem politikai veszélyt láttak benne.

A mozi így az NDK egyik legfontosabb vitaterévé vált. A nézőtéren sötét volt, de a vásznon időnként fény esett arra, amit a nappali propaganda eltakart: a fiatalok nyugtalanságára, az egyéni vágyakra, a hatalom önkényére és arra a kérdésre, lehet-e tisztességesen élni egy olyan államban, amely önmagát erkölcsi fölényben lévőnek tekinti.

8. Reformerek a párton belül

Sztálin 1953-as halála és az 1956-os szovjet pártkongresszus megrázta a kommunista világot. Nyikita Hruscsov leleplezte elődje személyi kultuszát és tömeges terrorját. A beszéd azt a reményt keltette, hogy a szocializmus megszabadulhat a sztálinizmustól. Lengyelországban reformok kezdődtek, Magyarországon forradalom tört ki. Az NDK értelmiségi köreiben is felmerült: vajon lehetséges-e demokratikusabb, jogállamibb szocializmus.

A változás egyik szellemi központja Wolfgang Harich filozófus körül alakult ki. A csoport tagjai nem kapitalista restaurációt akartak, hanem a rendszer megújítását. Azt javasolták, hogy szűnjön meg az SED merev egyeduralkodása, legyen valódi vita, erősödjön a jogbiztonság, és a két német állam közeledjen egymáshoz. Elképzelésük szerint egy semleges, demokratikus és szocialista Németország hidat képezhetett volna Kelet és Nyugat között.

Az ötlet a hidegháború logikájában életveszélyesnek bizonyult. A magyar forradalom leverése után az NDK vezetése minden reformvitát az ellenforradalom előkészítésének tekintett. Harichot és társait letartóztatták, hosszú börtönbüntetésekre ítélték. A per üzenete egyértelmű volt: a párt politikáját nemcsak kívülről, hanem

belülről sem lehet megkérdőjelezni. A „jobb szocializmus” követelése ugyanúgy államellenesnek minősülhetett, mint a rendszer teljes elutasítása.

Ez a fordulat hosszú távon különösen károsnak bizonyult. Az SED nem csupán ellenfeleit némította el, hanem saját korrekciós képességét is gyengítette. A vezetés a hibák felismerését veszélynek, a kritikát ellenséges tevékenységnek, a szakmai vitát ideológiai elhajlásnak tekintette. Az intézmények megtanulták, hogy a felfelé továbbított jelentésekben jobb a sikereket hangsúlyozni és a bajokat kisebbiteni. A rendszer egyre kevésbé kapott valós képet önmagáról.

A reformerek sorsa ugyanakkor nem jelentette azt, hogy minden vita megszűnt. Közgazdászok, mérnökök és vállalatvezetők újra meg újra felvetették a tervgazdaság működési zavarait. A túlzott központosítás, a merev árak és a mennyiségi tervszámok pazarláshoz vezettek. Az üzemeknek nem érte meg jobb terméket készíteniük, ha a terv a darabszámot jutalmazta. A hiány egyszerre jelentkezett nyersanyagban és eladhatatlan készletekben. A problémákat mindenki ismerte, de a politikai rendszer csak korlátozottan engedte megnevezni őket.

Ulbricht időnként maga is felismerte a változtatás szükségességét. A hatvanas években bizonyos vállalati

önállóságot, nyereségszempontra és technikai korszerűsítést próbált bevezetni. A reformok azonban soha nem érinthették a párt hatalmi monopóliumát. Amint a gazdasági racionalitás politikai önállóságot követelt volna, a kísérlet határhoz ért.

A Harich-csoport története ezért túlmutat néhány értelmiségi perén. Megmutatta, hogy az NDK vezetése már korán választás elé került: vagy engedi a rendszer belső megújulását, vagy a változatlanságot védi az erőszak eszközeivel. A párt az utóbbit választotta. Ezzel rövid távon stabilitást szerzett, hosszú távon azonban olyan államot épített, amely egyre nehezebben tanult saját hibáiból.

9. Az ezer apró dolog programja

Az ötvenes évek végére a vezetésnek be kellett látnia, hogy acélból és szénből nem lehet hétköznapi elégedettséget építeni. A polgárokat kevésbé vigasztalta a nehézipari terv túlteljesítése, ha nem kaptak jó cipőt, könnyű kabátot, konyhai eszközt vagy gyermekjátékot. A Nyugat-Németországból érkező képek, csomagok és rokonlátogatások állandó összehasonlításra készítették őket. A rendszer gazdasági versenyt hirdetett, de a verseny a boltok polcain dőlt el.

Az SED ezért fogyasztási fordulatot ígért. Az „ezer apró dolog programja” mindazokra a termékekre irányult, amelyek nélkül a hétköznapi kényelmetlen maradt: edényekre, ruházatra, háztartási eszközökre, bútorokra, játékokra. A vegyipar fejlesztésétől különösen sokat vártak. A műszálas textil, a műanyag és az új csomagolóanyag a modern élet jelképe lett. A jelszó szerint a kémia kenyeret, jólétet és szépséget ad.

A fejlődés kézzelfogható volt. Egyre több háztartásban jelent meg hűtőszekrény, mosógép és televízió. Az állami üzletek választéka bővült, megszűnt a jegyrendszer, és a hatvanas évek elejére sok család úgy érezhette, hogy a

legnehezebb időszak mögöttük van. A lakások berendezése, a modern konyha és a hétvégi kirándulás a szocialista jólét ígéretévé vált.

A mennyiségi növekedés azonban nem oldotta meg a minőség problémáját. A központi tervezés nehezen követte a változó ízlést. Előfordult, hogy ugyanabból a színű cipőből vagy rosszul szabott ruhából túl sok készült, miközben más méret hiányzott. A gyáraknak a terv teljesítése volt fontos, nem az, hogy a vásárló valóban akarja-e a terméket. A rossz minőségű árut leértékelték, raktárban tárolták vagy más szocialista országba exportálták, a hiánycikkért pedig sorba kellett állni.

Különös szerepet kapott a reklám. Egy kapitalista gazdaságban a hirdetés versengő termékek között próbál választást befolyásolni; az NDK-ban gyakran olyan árut népszerűsített, amelyből nem volt elég, vagy olyan fogyasztói magatartást, amelyet az állam kívánatosnak tartott. A reklámfilm egyszerre adott modern hangulatot és közvetített nevelő üzenetet. A háziasszonyt új tisztítószer használatára, a vásárlót szezonális áru elfogadására, a dolgozót takarékosagra próbálta rávenni.

Az abszurditás különösen az autó körül vált nyilvánvalóvá. A Trabant a keletnémet ipar ikonja lett, egyszerű, javítható és sok család számára szerethető jármű

volt. Megszerzésére azonban éveket, később akár több mint egy évtizedet kellett várni. Használt példánya többbe kerülhetett, mint az új, mert azonnal hozzá lehetett jutni. Az autóreklám így nem valódi piaci kínálatot, hanem vágyképet közvetített.

A fogyasztási programok politikai célt szolgáltak. A vezetés úgy vélte, a jobb ellátás csökkenti az elégedetlenséget és bizonyítja a szocializmus életképességét. Ebben volt igazság: a hatvanas években az élet sokak számára kiszámíthatóbbá és kényelmesebbé vált. A rendszer azonban nem tudta megszüntetni a nyugati összehasonlítást. Minden új mosógép mellett ott állt a kérdés, miért kell éveket várni az autóra; minden modern lakótelep mellett az, miért nem lehet szabadon utazni.

Az „ezer apró dolog” története ezért az NDK gazdaságának lényegét sűrítette magába. Az állam képes volt hatalmas ipari erőforrásokat mozgósítani és tömegesen javítani az életkörülményeket, de nem tudta érzékelni az egyéni igények sokféleségét. A bőség tervét központilag elkészítette, a valódi választást azonban nem engedhette meg.

10. A gazdasági reform határai

Walter Ulbricht a hatvanas évek elején olyan problémával szembesült, amelyet pusztán fegyelmezéssel nem lehetett megoldani. Az NDK ipara fejlődött, de termelékenysége elmaradt a nyugati gazdaságétól. A központi terv túl sok részletet próbált meghatározni, a vállalatok pedig saját érdekeik szerint torzították az adatokat. Ha egy üzem alacsony tervet harcolt ki, könnyebben túlteljesíthette; ha megtakarított, a következő évben kevesebb erőforrást kaphatott. A rendszer a takarékoskosságot büntette, a pazarlást pedig gyakran jutalmazta.

Az Új Gazdasági Rendszernek nevezett reform több önállóságot adott volna a vállalatoknak. A vezetőknek figyelniük kellett a költségekre, a nyereségre, a minőségre és a műszaki fejlesztésre. A központ továbbra is kijelölte a fő célokat, de nem akart minden csavarról dönteni. Ulbricht technokrata modernizációt képzelt el: számítógépes tervezést, tudományos vezetést és olyan szocialista gazdaságot, amely képes versenyezni a kapitalizmussal.

A reform kezdetben bizonyos eredményeket hozott. A vállalatok rugalmasabban szervezhették a termelést, és nagyobb hangsúlyt kapott a műszaki korszerűsítés. Az NDK

a keleti blokk egyik legiparosodottabb állama maradt. A vezetés büszkén hivatkozott arra, hogy az ország a világ vezető ipari nemzetei közé tartozik. A statisztikák azonban nem mindig voltak összehasonlíthatók, és az export jelentős része a szocialista piac védett rendszerében talált vevőre.

A politikai vezetésen belül sokan veszélyesnek tartották a gazdasági önállóságot. Ha a vállalatvezető a nyereség és a piac jelzéseit követi, kevésbé engedelmeskedik a pártfunkcionáriusnak. Ha az árak a költségeket tükrözik, emelkedhetnek a fogyasztói árak, ami társadalmi elégedetlenséget okoz. Ha egy veszteséges üzemet be kell zárni, megkérdőjeleződik a teljes foglalkoztatottság. A reform minden lépése a rendszer valamelyik politikai alapelvebe ütközött.

Az árak különösen érzékeny területet jelentettek. Az alapvető élelmiszerek, a lakbérek és a közszolgáltatások árát mesterségesen alacsonyan tartották. Ez társadalmi biztonságot adott, ugyanakkor hatalmas állami támogatást igényelt. A kenyér olykor olcsóbb volt, mint az állati takarmány, ezért előfordult, hogy háztáji állatokat etettek vele. A lakbérek befagyasztása megvédte a bérlőket, de nem ösztönözte az épületek karbantartását. A politikai népszerűségért fizetett ár lassan felhalmozódott.

Az 1968-as prágai tavasz és annak katonai leverése a gazdasági vitákra is hatott. A reform szó gyanússá vált, mert a vezetők attól tartottak, hogy a gazdasági lazítás politikai pluralizmushoz vezet. Ulbricht egyre inkább elszigetelődött Moszkvában és saját pártjában. Erich Honecker a szovjet vezetés támogatásával 1971-ben félreállította. Az új korszak a lakossági fogyasztást és a szociális juttatásokat helyezte előtérbe, a termelékenység problémákat pedig hitelekkel és támogatásokkal próbálta elfedni.

A reform kudarcát gyakran a tervgazdaság működésképtelenségének bizonyítékeként említik. A történet azonban pontosabban azt mutatja, hogy az NDK nem volt hajlandó elfogadni a gazdasági racionalitás politikai következményeit. A vezetés jobb eredményeket akart anélkül, hogy lemondott volna az árak, a foglalkoztatás, a vállalatok és végső soron az emberek teljes ellenőrzéséről. A változás ott állt meg, ahol a hatalom monopóliumát érintette.

11. A fal és Peter Fechter kiáltása

Az ötvenes évek végére az NDK legnagyobb válsága nem a termelési tervben, hanem a pályaudvarokon és berlini utcákon vált láthatóvá. 1949 és 1961 között több mint két és fél millió ember hagyta el az országot. Különösen sok fiatal, képzett szakember, orvos, mérnök és technikus távozott. A nyitott berlini határon viszonylag egyszerűen át lehetett jutni Nyugatra. Az állam saját polgárainak döntésével szembesült: százezrek a lábukkal szavaztak.

1961. augusztus 13-án hajnalban katonák, rendőrök és munkásőrök szögesdróttal zárták le a berlini utcákat. Hamarosan betonfal, őrtornyok, reflektorok, aknamezők és parancsokkal szabályozott halálzóna épült ki. A hivatalos nyelv „antifasiszta védősáncnak” nevezte, mintha Nyugat-Berlinből fenyegető támadástól védené az országot. A fal tényleges iránya azonban elárulta funkcióját: a keletnémeteket tartotta bent.

A határ egyik legismertebb áldozata a tizennyolc éves kőműves, Peter Fechter lett. 1962. augusztus 17-én barátjával megpróbált átmászni a falon. A határőrök tüzet nyitottak, Fechter a medencéjén találva visszazuhant a keleti oldalon húzódó akadályok közé. Közel egy órán át

feküdt a fal tövében, és segítségért kiáltott. Nyugati rendőrök és újságírók néhány méterről figyelték, de nem léphettek át. A keleti határőrök féltek megközelíteni, vagy parancsra vártak. Mire elvitték, elvérzett.

A „Segítsetek!” kiáltás a fal erkölcsi természetének jelképévé vált. A jelenet megmutatta, hogyan bénítja meg az emberséget a katonai és politikai rendszer. Egy fiatalember nem azért halt meg, mert veszélyeztetett valakit, hanem mert el akarta hagyni saját országát. A fegyveresek nem egy külső ellenségtől védték a határt, hanem a menekülés jogát tagadták meg.

A fal megépítése stabilizálta az NDK-t. Megállította a tömeges elvándorlást, lehetővé tette a munkaerő tervezését, és időt adott a gazdasági konszolidációra. Sok család életében ugyanakkor hirtelen szakadás következett be. Munkahelyek, iskolák, szerelmek és rokoni kapcsolatok váltak elérhetetlenné. Ablakokat falaztak be, utcákat vágtak ketté, temetők és kertek kerültek határsávba. A város földrajza politikai erőszakká változott.

A rendszer igyekezett normalizálni a fal jelenlétét. Az iskolákban békehatárként tanították, az őröket hősként ábrázolták. A menekülőket bűnözőknek, árulóknak vagy nyugati ügynököknek nevezték. Mégis folytatódtak a szökési kísérletek: alagutakon, rejtekhelyekkel átalakított autókban,

folyókon, házilag készített léggömbbel vagy könnyű repülővel. A találékonyság azt bizonyította, hogy az emberi mozgásvágyat csak növekvő erőszakkal lehet korlátozni.

A fal nem csupán fizikai építmény volt, hanem a keletnémet társadalom lelki határa. Arra tanította a polgárokat, hogy vannak kérdések, amelyeket nem érdemes feltenni, és vágyak, amelyeket el kell rejtteni. Egyben azonban naponta emlékeztette őket arra, hogy a rendszer fél saját lakóitól. A beton biztosította az állam fennmaradását, de minden egyes nap megcáfolta annak állítását, hogy polgárai önként választották a szocialista hazát.

12. A Stasi látható és láthatatlan birodalma

Az Állambiztonsági Minisztérium, közismert nevén a Stasi, az NDK hatalmi rendszerének legsajátosabb intézménye lett. Feladata hivatalosan az állam védelme volt a kémkedéstől, szabotáztól és politikai támadásoktól. A gyakorlatban azonban egyre inkább a társadalom ellenőrzésével foglalkozott. Nemcsak ellenséges szervezeteket figyelt, hanem írókat, diákokat, egyházi közösségeket, munkásokat, sportolókat, külföldi kapcsolatokat ápoló családokat és saját párttagjait is.

A minisztérium gyorsan növekedett. Az ötvenes évek közepén még mintegy tizennégyezer hivatásos alkalmazottja volt, az NDK utolsó éveire számuk több mint hatszorosára emelkedett. Ehhez járult a százezres nagyságrendű informátori hálózat. Az „informális munkatársak” nem alkottak egységes csoportot. Voltak meggyőződéses kommunisták, karrieristák, megzsarolt emberek, pénzért jelentők és olyanok, akik csak fokozatosan értették meg, mire használják beszélgetéseiket.

A beszerzés módszerei a barátságos hízelgéstől a nyílt fenyegetésig terjedtek. A tiszt érdeklődést mutatott egy fiatal tanulmányai iránt, utazást vagy szakmai lehetőséget

kínált, hazafias kötelességre hivatkozott. Máskor házasságon kívüli kapcsolatot, korábbi bűncselekményt vagy családtag sebezhetőségét használta fel. A találkozások gyakran fedőnéven, konspirált lakásban történtek. A jelentésekből dossziék épültek, amelyekben a hétköznapi élet apró részletei politikai jelentést kaptak.

A Stasi ereje nem abban állt, hogy mindenkit folyamatosan megfigyelt. Erre még hatalmas apparátusa sem lett volna képes. A bizonytalanság volt a legfontosabb fegyvere. Senki sem tudhatta biztosan, ki jelent róla, felbontják-e a levelét, lehallgatják-e a telefonját, vagy egy véletlennek tűnő munkahelyi kudarc mögött állambiztonsági döntés áll-e. A gyanú beépült a barátságokba és a családokba.

A hatvanas-hetvenes évektől a nyílt terror helyét gyakran a „bomlasztás” finomabb módszerei vették át. A Stasi nem feltétlenül tartóztatta le az ellenzékit. Elérhette, hogy ne kapjon állást, romoljon meg a házassága, terjedjen róla pletyka, ne jelenjen meg a könyve, vagy barátai bizalmatlanok legyenek vele. A cél a személyiség és a közösség szétzilálása volt úgy, hogy az áldozat sokszor ne tudja bizonyítani, mi történik vele.

Az állambiztonság a Nyugatot is aktívan figyelte. Ügynököket épített be nyugatnémet intézményekbe,

politikai pártokba és médiába. A leglátványosabb siker Willy Brandt kancellár közvetlen munkatársának, Günter Guillaume-nak a lelepleződése volt 1974-ben. A kémügy hozzájárult Brandt lemondásához, és megmutatta, hogy a kis keletnémet állam hírszerzése képes a nagyobb nyugati szomszéd belpolitikáját is megrázni.

A Stasi mégsem volt mindenható. Jelentései gyakran előítéleteket, megfelelési kényszert és az informátorok személyes érdekeit tükrözték. Az apparátus rengeteg adatot gyűjtött, de nem mindig értette a társadalmat. 1989-ben pontosan érzékelte az ellenzéki csoportok növekedését, mégis ellenséges manipulációként magyarázta azt, amit valójában az állam saját válsága okozott. A megfigyelés tökéletesedett, az önismeret nem.

A Stasi öröksége azért maradt különösen fájdalmas, mert az állam bukása után a dossziék neveket és árulásokat tártak fel. Emberek tudták meg, hogy közeli barátjuk, kollégájuk vagy házastársuk jelentett róluk. Mások azt látták, hogy gyanújuk alaptalan volt. A titkosrendőrség nemcsak működése idején rombolta a bizalmat; iratai évtizedekkel később is újra meg újra megnyitották a múlt sebeit.

13. Szabadság a strandon, tréfa a sorok között

A fal megépítése után az NDK stabilabbá vált, és a hétköznapi élet fokozatosan rendeződött. A polgárok megtanulták, hol húzódnak a politikai határok, és cserébe magántereket alakítottak ki. A hétvégi ház, a kert, a sportegyesület, a baráti társaság és a nyaralás olyan világgá vált, amelyben az állam jelenléte gyengébbnek tűnhetett. A diktatúra nem szűnt meg, de kialakult a „réstársadalom”: az emberek a rendelkezésükre álló helyeken saját életet rendeztek be.

Ennek egyik leglátványosabb jelensége a naturizmus, a Freikörperkultur volt. A Balti-tenger partján és számos tónál tömegek fürdöztek meztelenül. A mozgalomnak a háború előtti Németországban is volt hagyománya, de az NDK-ban különös jelentést kapott. A ruhátlanság egyszerre jelentett természetességet, egyenlőséget és testi önrendelkezést. A strandon eltűntek a rangjelzések, az egyenruha és a fogyasztási különbségek. A vezetés időnként erkölcsi okokra hivatkozva korlátozni próbálta, de a társadalmi ellenállás miatt végül többnyire eltűrte.

A humor hasonlóan fontos menekülési útvonal volt. A szatirikus Eulenspiegel és a kabarék a rendszer által

engedélyezett keretek között bírálták a bürokráciát, a rossz ellátást és a hivatalnokok ostobaságát. A cenzúra határt szabott: a párt vezető szerepét, a szovjet szövetséget és a fal létjogosultságát nem lehetett megkérdőjelezni. A művészek azonban megtanultak kétértelműen fogalmazni. A nézők pontosan értették, melyik mondat mögött rejtőzik több, mint amit papíron jóváhagytak.

Az állami sajtó sem volt teljesen színtelen. Szórakoztató magazinok divatról, sportról, párkapcsolatokról és erotikáról is írtak. Egy-egy aktfotó vagy merész novella olyan szabadságérzetet adhatott, amely ellentmondott a hivatalos puritanizmusnak. A szerkesztők tudták, hogy az olvasókat nem lehet kizárólag párthatározatokkal megtartani. A rendszernek szüksége volt szórakozásra, még akkor is, ha tartott tőle.

A reklám és a fogyasztói kultúra sajátos keletnémet formát öltött. Televíziós tippek, plakátok és üzleti kirakatok modern életet mutattak, miközben az áruellátás gyakran akadozott. A reklám feladata nemcsak az eladás volt, hanem a hiány kezelése: rá kellett venni a vásárlókat, hogy azt vegyék, ami éppen rendelkezésre áll. Az állam olykor a túl nagy keresletet próbálta csökkenteni vagy helyettesítő terméket népszerűsített.

A nyaralás is egyszerre volt jutalom és korlátozott szabadság. Az üzemek és szakszervezetek kedvezményes üdülőhelyeket biztosítottak, de a férőhelyek elosztása munkahelyi és politikai kapcsolatoktól függhetett. Külföldre elsősorban más szocialista országokba lehetett utazni. A Balaton, Bulgária és Csehszlovákia olyan találkozási hely lett, ahol kelet- és nyugatnémet rokonok, ismerősök szembesültek egymás életével. Egy nyugatnémet autó vagy fényképezőgép látványa egyszerre keltett kíváncsiságot és keserűséget.

A magánéleti szabadságok nem döntötték meg a rendszert, sőt részben stabilizálták. Aki a strandon, a kertben vagy a kabaréban megkapta a maga kis önállóságát, könnyebben alkalmazkodhatott a politikai tehetetlenséghez. Ugyanakkor éppen ezekben a terekben maradt életben az egyéni ízlés, az irónia és a közösségi bizalom. Az NDK polgárai sokszor nem nyílt ellenállással, hanem saját életük makacs fenntartásával vonták ki magukat a teljes azonosulás alól.

III. rész - A berendezkedett diktatúra

HÁTTÉRGYÁR

14. Honecker társadalmi szerződése

Erich Honecker 1971-ben úgy vette át a párt vezetését, hogy elődje, Walter Ulbricht gazdasági reformjai kifulladásra, a társadalom pedig nagyobb jólétet várt. Az új főtitkár nem a kommunizmus távoli ígéretével akart lelkesíteni, hanem az életszínvonal közvetlen javításával. Meghirdette a gazdaság- és szociálpolitika egységét: a termelés növekedésének lakásokban, olcsó élelmiszerben, családi támogatásokban és fogyasztási cikkekben kellett megjelennie.

A program leglátványosabb eleme a lakásépítés volt. Az NDK lakásállományának jelentős része előregedett, sok otthonban nem volt fürdőszoba, központi fűtés vagy meleg víz. A vezetés milliós nagyságrendű új és felújított lakást ígért. A városok peremén előre gyártott betonelemekből egész negyedek nőttek ki. A panelház a későbbi emlékezetben egyhangúságot jelképez, de az első beköltözők számára gyakran valódi felemelkedést jelentett: saját fürdőszobát, távfűtést, világos szobákat és kiszámítható lakbért.

A lakbéreket rendkívül alacsonyan tartották. Ez biztonságot adott, ugyanakkor elvonta a pénzt a régi házak karbantartásától. A történelmi belvárosok épületei lassan

pusztultak, tetők áztak, homlokzatok omladoztak. Az állam egyszerre építette a modern lakótelepeket és hagyta leépülni a régi városi szövetet. A politikai siker gyorsan látható lakásszámokat kívánt, nem hosszadalmas felújítást.

A családok támogatása szintén bővült. A gyermekes párok könnyebben juthattak lakáshoz és hitelhez, a nők hosszabb fizetett szabadságot kaptak, az óvodai ellátás tovább terjedt. Az alapvető élelmiszerek ára alacsony maradt. A rendszer ezzel hallgatólagos társadalmi szerződést ajánlott: politikai engedelmességért cserébe munkahelyet, lakhatást és kiszámítható hétköznapiakat biztosít.

A szerződés egy ideig működött. Honecker népszerűbb lett, mint a merev és technokrata Ulbricht. A hetvenes évek elején az NDK nemzetközi elismerést kapott, belépett az ENSZ-be, sportolói sikereket arattak, a lakosság pedig a fogyasztás lassú bővülését tapasztalta. A vezetés úgy érezhette, hogy az állam végleg megszilárdult.

A jóléti politika azonban nem a gazdaság tartós hatékonyságára épült. A támogatott árak egyre nagyobb összegeket emésztettek fel. A kenyér olcsósága pazarláshoz vezetett, a lakbérek nem fedezték a fenntartást, a szociális juttatásokhoz szükséges forrást részben nyugati hitelekől és kedvező szovjet energiaárakból teremtték elő. A vezetés attól tartott, hogy bármely áremelés vagy

juttatáscsökkentés politikai robbanást idézhet elő, ezért a rendszer saját ígéreteinek foglyává vált.

A „kalácsprobléma” jól szemléltette az abszurditást. A pékségeknek olcsón kellett kenyeret és süteményt kínálniuk, miközben az alapanyagok és az energia költsége nőtt. A terv, az ár és a valós ráfordítás egyre távolabb került egymástól. Az állam minden darabra ráfizetett, de a politikai vezetés nem merte megváltoztatni az árakat. A polgár az olcsó termékben szociális jogot látott, a gazdaság viszont növekvő veszteséget.

Honecker társadalmi szerződése ezért kettős örökséget hagyott. Lakások százezrei, családi támogatások és valódi biztonság kötődött hozzá. Ugyanakkor éppen ez a politika késleltette a szükséges változásokat, és olyan elvárásokat rögzített, amelyeket a gyengülő gazdaság már nem tudott finanszírozni. A rendszer a jelen nyugalmaért a jövő mozgásterét adta fel.

15. Hősök, kiváltságok és a lángvörös Golf

A hivatalos ideológia egyenlő társadalomról beszélt, az NDK mégis gondosan felépített hőskultuszt működtetett. Sportolók, tudósok, feltalálók és kiemelkedő munkások állami kitüntetések, lakást, utazási lehetőséget és ritka fogyasztási cikkeket kaptak. A kiváltságokat nem gazdagságnak, hanem a közösség szolgálatáért járó elismerésnek nevezték. A különbség azonban a hétköznapiakban nagyon is látható volt.

A sportolók különösen fontosak lettek. Egy olimpiai aranyérem bizonyította, hogy a tizenhétmilliós keletnémet állam képes legyőzni a nagyobb és gazdagabb országokat. A bajnokokat ünnepségek, kitüntetések és ajándékok várták. Lakást kaptak, könnyebben utazhattak, jobb egészségügyi ellátásban részesültek. A siker személyes teljesítmény volt, de az állam saját győzelmeként kezelte.

A tudományos elit hasonló figyelmet élvezett. Manfred von Ardenne fizikus és feltaláló magánkutató intézetet működtethetett Drezdában, ami szokatlan kivételnek számított a szocialista gazdaságban. Nemzetközi kapcsolatait, szakmai eredményeit és politikai alkalmazkodását különleges státust biztosítottak számára. A

vezetésnek szüksége volt olyan tekintélyekre, akik a rendszer modernségét testesítették meg, ezért bizonyos szabadságot és luxust is megengedett nekik.

A kivételezés egyik szimbolikus története egy lángvörös Volkswagen Golfról szólt. Az NDK-ban a nyugati autó rendkívüli ritkaság volt. Amikor egy kiemelt személy számára ilyen járművet szereztek, az állambiztonság és a hivatalok aprólékosan intézték a színt, a szállítást és az átadást. A „lángvörös vagy Ferrari-piros” kívánság nevetségesen kis részletnek tűnhet, mégis leleplezte a rendszert: miközben az átlagpolgár éveket várt egy Trabantra, a kiválasztottak számára a hiány leküzdhető volt.

A nomenklátúra, vagyis a pártvezetői elit külön üzletekben vásárolhatott, jobb üdülőkbe járhatott, és elzárt lakótelepeken élhetett. Wandlitz neve a kiváltságok jelképévé vált. A vezetők ellátása nyugati szemmel nem feltétlenül tűnt fényűzőnek, de a hiánygazdaságban egy banán, jó minőségű hús vagy nyugati készülék hatalmas különbséget jelentett. Az egyenlőség nyelvén beszélő állam külön ellátási rendszert tartott fenn urai számára.

A kiváltságok politikai funkciót töltöttek be. Jutalmazták a hűséget, és függővé tették a kedvezményezettet. Aki külföldi utazást, jobb lakást vagy ritka autót kapott, tudta, hogy mindez visszavonható. A hősök körül gyakran

állambiztonsági felügyelet működött. A rendszer egyszerre kényeztette és ellenőrizte őket.

A társadalom érzékelte ezt a kettősséget. Sokan őszintén büszkék voltak a bajnokokra és tudósokra, de gúnyosan beszéltek a vezetők különboltjairól. A hivatalos erkölcs és a tényleges előnyök közötti különbség cinizmust szült. Az emberek nem feltétlenül az egyenlőtlenséget sérelmezték önmagában, hanem azt, hogy a rendszer letagadta.

Az NDK hősei ezért sajátos szerepet játszottak. Sikereik valóságok voltak, de az állam propagandája és jutalmazási rendszere kisajátította őket. A lángvörös Golf története nem csupán egy különleges autóról szólt, hanem arról, hogy a szocialista egyenlőség mögött mindig létezett egy titkos árlista: a hűségért, a használhatóságért és a nemzetközi dicsőségért kivételt lehetett vásárolni.

16. Nyugatról Keletre

Az NDK történetét rendszerint az elmenekülők milliói felől szemléljük, pedig létezett ellenkező irányú mozgás is. Körülbelül félmillió ember költözött a nyugati Németországból Keletre. Voltak köztük meggyőződéses kommunisták, családjukhoz visszatérők, a nyugati igazságszolgáltatás elől menekülők, kalandvágyók és olyanok, akik a kapitalista társadalomban nem találták helyüket.

Az NDK propagandája számára minden nyugati áttelepülő bizonyíték lehetett: lám, nemcsak a szocializmusból menekülnek, hanem a kapitalizmust is elhagyják. A valóságban a hatóságok gyanakodva fogadták őket. A központi befogadóhelyeken kihallgatások, ellenőrzések és hosszú várakozás következett. Az állambiztonság attól tartott, hogy kémek, provokátorok vagy bűnözők érkeznek. A politikai menedéket kereső baloldali sem lehetett biztos abban, hogy elhiszik történetét.

Az áttelepülők gyakran két világ között maradtak. Nyugati szokásaik, beszédük és ruházatuk feltűnést keltett. A keletnémetek egyszerre lehettek kíváncsiak és bizalmatlanok velük szemben. Aki idealizált szocializmust várt, hamar találkozott a bürokráciával, az áruhiánnyal és a

politikai fegyellemmel. Visszatérni azonban nem mindig lehetett egyszerűen, mert az állam a távozási kérelmet hűtlenségként kezelte.

Az idegenkedést a hivatalos jelszó ironikus megfordítása fejezte ki: „Menjetek csak odaát!” Nyugat-Németországban ezt gyakran azoknak mondták, akik túl sokat dicsérték a keleti rendszert. Akik valóban átmentek, megtapasztalhatták, hogy az ideológiai választás a hétköznapi élet minden részletét érinti. Lakás, munkahely és utazás az állam döntéseitől függött, a nyugati rokonság pedig állambiztonsági kockázattá válhatott.

A két német társadalom találkozásának másik fontos helyszíne a külföldi nyaralás volt. A magyar Balaton, a csehszlovák üdülőhelyek vagy Bulgária tengerpartja lehetőséget adott arra, hogy keleti és nyugati rokonok találkozzanak. A fürdőruhás közelség oldotta a hivatalos ellenségképet, de láthatóvá tette az életszínvonal különbségeit. A nyugati autó, sátor és fényképezőgép önmagában politikai üzenetté vált.

A találkozások nem mindig erősítették a Nyugat iránti vágyat. Sok keletnémet büszke volt olcsó üdülésére, közösségi programjaira vagy arra, hogy a társadalmi különbségek kevésbé voltak feltűnőek. A nyugati rokonok magányról, munkahelyi versenyről és magas költségekről

beszélhettek. Az összehasonlítás nem egyszerű győztes-vesztes képletet eredményezett. A döntő különbség mégis az maradt, hogy a nyugati polgár hazatérhetett és szabadon utazhatott tovább, a keleti pedig engedélyekhez kötve mozgott.

A Nyugatról Keletre költözők története megzavarja az egyszerű képet, amely szerint mindenki ugyanabba az irányba vágyott. Megmutatja, hogy az NDK bizonyos emberek számára valódi alternatívát, társadalmi biztonságot vagy ideológiai reményt jelentett. Ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a rendszer még saját választott híveiben sem bízott. A határ nemcsak az elmenni akarókat zárta be, hanem az érkezőket is ellenőrzött alattvalóvá tette.

17. A vörös Woodstock

1973 nyarán Kelet-Berlin kilenc napra olyan várossá változott, amilyennek az NDK fiataljai addig alig láthatták. A világifjúsági és diáktalálkozóra huszonötezer külföldi érkezett mintegy száznegyven országból, a rendezvényeket pedig milliók látogatták. Utcai viták, politikai dalok, beatkoncertek, tánc és flört keveredett a hivatalos szolidaritási jelszavakkal. A rendezvény később „vörös Woodstockként” maradt meg az emlékezetben.

A vezetés számára a fesztivál nagyszabású kirakat volt. Az NDK nemzetközi elismerésének küszöbén állt, és modern, magabiztos, fiatalos szocialista államként akarta bemutatni magát. A szervezést több mint egy évig készítették elő. Az FDJ politikai oktatást tartott, önkéntes munkát szervezett, szállásokat alakított ki és plakátokat festetett. A résztvevőket felkészítették a nyugati vendégekkel folytatott vitákra.

A nyitottságot azonban szigorú biztonsági rendszer vette körül. Több ezer állambiztonsági alkalmazott és csaknem húszezer rendőr felügyelte a várost. A lehetséges rendbontókat előre eltávolították Berlinből, az ellenzékieket megfigyelték, a külföldi csoportokat ellenőrizték. A spontaneitás gondosan megtervezett keretek között

bontakozhatott ki.

A fiatalok mégis valós szabadságként élték meg a napokat. Külföldiekkel beszélhettek, nyugati újságokat olvashattak, új zenét hallhattak. A politika mellett erotika és felszabadultság töltötte meg az utcákat. A szocializmus hirtelen nem csupán fegyelmet, hanem szórakozást is jelenthetett. Sokan azt remélték, hogy a fesztivál tartós fordulat kezdete.

A történelmi pillanat kedvezett az illúzióknak. Willy Brandt keleti politikája enyhítette a két német állam közötti feszültséget, folyamatban volt az ENSZ-tagság, és Honecker az Ulbricht-korszak merevségéhez képest nyitottabbnak mutatkozott. A fiatalok azt hihették, hogy a rendszer képes lazulni anélkül, hogy összeomlana.

A fesztivál vége után azonban a „sajtúra” visszakerült az országra. A külföldi újságok eltűntek, a rendőrségi ellenőrzés normalizálódott, a politikai viták ismét veszélyessé váltak. A vezetés a nyitottságot egyszeri eseménynek tekintette, nem reformígéretnek. A szabadság éppen azért maradt emlékezetes, mert rövid volt.

Az 1973-as találkozó megmutatta a rendszer egyik alapvető dilemmáját. Az NDK vágyott a nemzetközi elismerésre, ehhez vonzónak és magabiztosnak kellett

látszania. A valódi nyitottság viszont megkérdőjelezte az ellenőrzést. Néhány napra bebizonyosodott, hogy a fiatalok nem omlanak össze a vitától, a külföldiektől vagy a sokféle zenétől. A párt azonban éppen ebből vonta le az ellenkező következtetést: a szabadságot csak kivételesen, felügyelet alatt lehet engedélyezni.

A vörös Woodstock nem indított forradalmat. Mégis egy nemzedék emlékébe írta, milyen lehetett volna egy nyitottabb NDK. Tizenhat évvel később, amikor az emberek valóban elfoglalták az utcákat, már nem néhány napos ünnepet, hanem tartós jogot követeltek a beszédre, találkozásra és mozgásra.

18. A Biermann-ügy: repedés az értelmiség falán

Wolf Biermann a rendszer különös gyermeke volt. Kommunista meggyőződésből költözött fiatalon Hamburgból Kelet-Németországba, mert ott akarta építeni az antifasiszta szocializmust. Dalaiban azonban egyre élesebben bírálta a pártvezetést, a bürokráciát és a szabadság hiányát. Nem a kapitalizmushoz akart visszatérni, hanem saját eszményeihez mérte az NDK-t. Éppen ezért vált veszélyessé: kritikáját nem lehetett egyszerűen nyugati ellenségnek tulajdonítani.

A hatóságok évekig fellépési tilalommal sújtották, megfigyelték, de nem tartóztatták le. Biermann lakása az ellenzéki értelmiség találkozóhelye lett. Robert Havemann tudóssal együtt azt a gondolatot képviselte, hogy a szocializmus és a szabadság nem zárja ki egymást. A vezetés számára ez elfogadhatatlan kihívás volt, mert a rendszer reformjának jogát kizárólag saját magának tartotta fenn.

1976 novemberében Biermann engedélyt kapott, hogy koncertet adjon Kölnben. A pártvezetés a külföldi fellépést használta fel arra, hogy megfossza állampolgárságától. A döntést a Politikai Bizottság vita nélkül hagyta jóvá. A hivatalos közlemény ellenséges fellépésre hivatkozott. A

vezetés azt feltételezte, hogy egy kellemetlen művészt egyszerűen kint tarthat, és az ügy gyorsan lezárul.

A reakció példátlan volt. Neves írók és művészek közös nyilatkozatban kérték a döntés visszavonását. Christa Wolf, Stefan Heym, Sarah Kirsch, Volker Braun, Günter Kunert, Heiner Müller és mások nevezték Biermannnt kellemetlen, de legitim költőnek. A szöveg óvatosan fogalmazott, mégis történelmi lépést jelentett: az NDK kulturális elitje önállóan, felülről jövő utasítás nélkül cselekedett.

A tiltakozókhoz színészek, filmesek és kevésbé ismert alkotók csatlakoztak. A párt válasza nyomás, kizárás, megfigyelés és szakmai ellehetetlenítés volt. Többen később Nyugatra távoztak, köztük Manfred Krug és számos író. Az állam elveszítette kulturális tekintélyének jelentős részét. Azok az alkotók, akik addig hittek a belső reform lehetőségében, megtapasztalták, hogy a vezetés a hűség kritikát is árulásnak minősíti.

A Biermann-ügy nem azonnal döntötte meg a rendszert, de mély repedést okozott. A művészeti életben korábban létezett hallgatólagos alku: az alkotó elfogad bizonyos korlátokat, az állam pedig teret enged a szakmai munkának és a burkolt kritikának. 1976 után ez az alku megbízhatatlanná vált. A rendszer megmutatta, hogy bármikor visszavonhatja a toleranciát.

A történet különös iróniája, hogy Biermann kommunista kritikusként többet ártott az SED legitimitásának, mint sok nyílt antikommunista. Dalaiban ugyanazokat az eszményeket idézte, amelyekre a párt hivatkozott: igazságosságot, antifasizmust és az elnyomottak szolidaritását. A vezetés azzal, hogy kiutasította, saját erkölcsi nyelvét fordította maga ellen.

A Biermann-ügy után az értelmiség egy része kivonult, más része belső emigrációba vonult, és voltak, akik továbbra is megpróbáltak réseket találni. A kulturális világ azonban már nem tekintette a pártot természetes szövetségesének. Az állam falán keletkezett repedést nem lehetett többé bevakolni.

19. Zárt társadalom, nyitott művészet

A hetvenes évek végétől az NDK művészete különös érettségre jutott. A politikai rendszer merev maradt, de a film, a festészet, a színház és a kabaré egyre kifinomultabban beszélt az egyén magányáról és a társadalmi alkalmazkodásról. Az alkotók nem feltétlenül készítettek nyílt ellenzéki műveket. Gyakran egy házasság, egy munkahely vagy egy énekesnő sorsán keresztül mutatták meg, milyen árat követel az önállóság.

A *Geschlossene Gesellschaft* című televíziós film egy házaspár bezárt világában ábrázolta a kiüresedett kapcsolatot. A cenzorok azért háborodtak fel, mert a történetben a társadalom metaforáját látták. A színek, a tér és a szereplők elakadása azt sugallta, hogy nemcsak a házasság, hanem az ország is zárt rendszerben vergődik. A vezetés érzékenysége önmagában bizonyította, hogy a magánéleti történet politikai jelentést kapott.

A *Solo Sunny* 1980-ban egy külvárosi énekesnőt állított középpontba, aki nem hajlandó lemondani saját hangjáról. Sunny nem klasszikus hős, hanem sérülékeny, makacs és időnként önpusztító nő. A film népszerűsége abból fakadt, hogy sokan felismerték benne saját vágyukat: nem

feltétlenül elhagyni az országot, hanem önállóan élni benne. Az egyéni méltóság követelése önmagában politikai állítás lett.

A képzőművészetben is léteztek védettebb műhelyek. A lipcsei főiskola vezetői olykor saját tekintélyükkel tartották távol a párt- és ifjúsági bürokráciát. Rosa Loy és Neo Rauch későbbi visszaemlékezései azt mutatják, hogy egy diktatúrában is kialakulhatott intenzív, örömteli művészeti élet. Voltak műtermek, partik, szerelmek és szakmai szabadságok. A politikai nyomás azonban állandó háttérzaj maradt, és a kivételes szabadság gyakran egy erős patrónus személyétől függött.

A kabaré a hivatalosan támogatott kritika intézménye volt. Az állam pénzelte a társulatokat, miközben cenzorok döntötték el, min lehet nevetni. A művészek külön technikákat fejlesztettek ki: szándékosan túlzó mondatokat építettek a műsorba, hogy a cenzor azokat kihúzza, és a valóban fontos célzás bent maradjon. A néző és az előadó között közös kód alakult ki. A taps gyakran nemcsak a poénnak, hanem a kimondás bátorságának szólt.

A művészet szabadsága azonban egyenlőtlen volt. A nemzetközileg elismert alkotó többet engedhetett meg magának, mint a pályakezdő. Aki párttag volt vagy vezetői védelmet élvezett, könnyebben kerülhette el a tiltást. Mások

műveit dobozba zárták, kiállításukat bezárták, vagy utazási engedélyüket vonták meg. A rendszer nem általános szabadságot, hanem személyre szabott kivételeket biztosított.

Ez a kulturális világ nem volt pusztán díszlet. Az emberek filmekből, dalokból és kabaréjelenetekből tanulták meg felismerni saját tapasztalataikat. A művészet olyan közös nyelvet adott, amelyben az elhallgatott dolgok megnevezhetővé váltak. A néző nem feltétlenül lett ellenzéki, de kevésbé maradt egyedül kételyeivel.

Az NDK kulturális teljesítménye éppen ezért nem választható el a diktatúrától, de nem is tulajdonítható neki. A korlátozás kikényszerítette a rejtett beszédet, ugyanakkor az alkotói erő mindig túlmutatott az állam szándékain. A zárt társadalom művészete gyakran azért lett nyitott, mert az emberi tapasztalatot nem lehetett végleg bezárni.

20. Hoheneck, a nők börtöne

A szászországi Stollberg fölött álló Hoheneck az NDK központi női börtöne és az elnyomás egyik legsötétebb helyszíne volt. 1950 és 1989 között körülbelül huszonnégyezer nőt tartottak itt fogva, közülük mintegy nyolcezeret politikai okból. A korai években kémkedés, később leggyakrabban „köztársaságszökés” vagy távozási kísérlet miatt ítélték el őket.

A börtön túlsúfolt, higiéniai szempontból elmaradott és kegyetlen intézmény volt. A politikai foglyokat szándékosan köztörvényes rabokkal zárták össze, és a belső hierarchia aljára kényszerítették. Nem kaphattak bizalmi feladatot, mert a vezetés attól tartott, hogy szabadulásuk után információt visznek Nyugatra. Az örök és rabtársak zaklatása, a sötétzárka és a megalázás a fegyelmezés részét képezte.

Hoheneck körül később számos rémtörténet terjedt. A történészi kutatás nem minden állítást tudott igazolni, például a hírhedt „vízcellára” nem találtak egyértelmű bizonyítékot. A bizonytalanság azonban nem enyhíti a valóságot. A dokumentált körülmények önmagukban is súlyosak: tömegcella, rossz ellátás, állandó kiszolgáltatottság és az a tudat, hogy valakit békés politikai

szándék miatt fosztottak meg szabadságától.

Különösen kegyetlen volt az anyák helyzete. Az első fogolyszállítmányokkal kisgyermekes és csecsemők is érkeztek, akiket később intézetbe vittek. Előfordultak kényszerörökbeadások, és a börtön szabályai hosszú ideig megakadályozták, hogy tizennégy év alatti gyermek meglátogassa anyját. A politikai büntetés így egész családokat sújtott.

A foglyoknak dolgozniuk kellett, főként a textiliparban. Nagy nyomás alatt harisnyát, ágyneműt, inget és más termékeket készítettek. Az áruk egy része nyugati kereskedelmi vállalatokhoz került. A rabok észrevették, hogy ugyanazt a terméket egyszer címkével, máskor anélkül gyártják. A Nyugatra kivásárolt vagy kiengedett nők később áruházak olcsó pultjain láthatták viszont azt, amit börtönmunkában állítottak elő.

Ez a kapcsolat az NDK és a nyugati fogyasztás kellemetlen erkölcsi kérdését veti fel. A keletnémet állam devizát szerzett a foglyok munkájából, a nyugati cégek pedig olcsó termeléshez jutottak. A vásárló többnyire nem tudta, milyen körülmények között készült az áru. A hidegháborús szembenállás mögött gazdasági együttműködés működött, amelynek költségét kiszolgáltató nők viselték.

A szabadulás sem jelentett valódi szabadságot. Aki az NDK-ban maradt, szakmai tilalommal, lakóhelyi korlátozással és társadalmi megbélyegzéssel találkozhatott. Sokan azt hallották környezetüktől: bizonyára oka volt, hogy börtönbe kerültek. A Nyugatra távozók tapasztalatait pedig ott sem mindig hitték el. Nehéz volt elfogadni, hogy valakit pusztán szólásszabadság vagy több kivándorlási kérelem miatt bebörtönözhetnek.

Hoheneck története arra figyelmeztet, hogy a diktatúra nemcsak látványos politikai perekkel működik. A büntetés hétköznapi tárgyakban, elmaradt gyermeklátogatásban, ledolgozott műszakokban és évtizedekig tartó szégyenben folytatódik. A börtön falai mögött az állam a nőket nemcsak szabadságuktól, hanem anyai, szakmai és társadalmi szerepüktől is megpróbálta megfosztani.

21. Torgau: a személyiség kijavítása

Az NDK a fiatalokat a jövő hordozóinak tekintette, ezért a nevelést nem hagyta a család és az iskola magánügyének. Aki alkalmazkodott, úttörő, FDJ-tag, jó tanuló és később „szocialista személyiség” lehetett. Aki kilógott, azt javítani kellett. A rendszer a politikai engedetlenséget, a családi konfliktust és a fiataalkori lázadást gyakran ugyanannak a nevelési hibának tekintette.

A nehezen kezelhetőnek minősített gyermekeket speciális otthonokba, tizennégy éves kor fölött ifjúsági munkatelepekre küldhették. Nem bíróság döntött róluk, hanem a gyermekvédelmi hatóság. Az indokok között szerepelhetett iskolakerülés, szökés, lopás, „politikai nevelhetetlenség”, punk vagy más szubkultúrához tartozás. A toleranciahatár jóval alacsonyabb volt, mint egy pluralista társadalomban: a másság könnyen intézményi ügy lett.

A legrettegettebb intézet Torgau volt. Ide küldték azokat, akiket más otthonokban fegyelmezhetetlennek minősítettek. Magas fal, rácsok, zárt cellák és katonai rend várta őket. Az érkezőtől elvették személyes tárgyait, haját levághatták, majd monoton gyakorlatok és szigorú napirend kezdődött. A cél hivatalosan a kollektívába való beilleszkedés és a

személyiség hibáinak kijavítása volt.

Az „átnevelés” eszközei testi és lelki megalázást jelentettek. A fiatalokat kimerítő sportgyakorlatokra, menetelésre és értelmetlen feladatokra kényszerítették. A büntetőcellában tilos volt énekelni, fütyülni, olvasni, kinézni az ablakon vagy napközben lefeküdni. A csend és a mozdulatlanság az akarat megtörését szolgálta. Az intézet nem hivatalosan börtön volt, fogvatartottjai mégsem kapták meg a büntetőeljárás jogi garanciáit.

A család szerepét tudatosan csökkentették. A hatóságok lemondhattak a szülők részvételéről, megvonhatták nevelési jogukat, és nem feltétlenül kínáltak segítséget a konfliktusok megoldásához. A problémát nem a családi körülményekben, az iskolai erőszakban vagy a társadalmi feszültségben keresték, hanem a gyermek „hibás” személyiségében. A rendszer saját elvárásait tekintette egészségesnek, az eltérést pedig betegségként kezelte.

Sok egykori fogvatartott évtizedekig nem beszélt tapasztalatairól. Szégyellték, hogy intézetben voltak, vagy attól tartottak, hogy környezetük valóban bűnözőnek tekinti őket. A fizikai sebek elmúltak, a bezártság, a kiszolgáltatottság és az önértékelés rombolása azonban megmaradt.

Torgau nem volt az NDK egész ifjúságpolitikája. Az állam valódi oktatási és sportlehetőségeket is biztosított, táborokat, klubokat és szakmai képzést szervezett. Éppen ezért fontos a különbség: ugyanaz a rendszer, amely gondoskodott a fiatalokról, könyörtelenné vált azokkal szemben, akik nem fogadták el a gondoskodás feltételeit. A közösség ígérete a konformitás követelményévé változott.

A torgaui intézet története a diktatúra egyik alapvető vágyát leplezi le: nem elég engedelmességet kikényszeríteni, az embert belülről is át kell alakítani. A személyiség „kijavítása” valójában az egyéniség felszámolását jelentette.

22. Aranyérmek tiltott áron

Az NDK a sportban érte el leglátványosabb nemzetközi sikereit. Az olimpiai stadionokban a kis állam sportolói a világhatalmakkal versenyeztek, és gyakran meg is előzték őket. Az 1976-os montreali olimpián negyven aranyérmet nyertek, többet, mint az Egyesült Államok, és sokszorosan felülmúlták Nyugat-Németország eredményét. A dobogó és a himnusz állami legitimitást termelt.

A sikerek mögött kivételesen szervezett tehetségkutatás állt. Az iskolákban korán felmérték a gyermekek fizikai adottságait, a legígéretesebbek sportiskolába és szakosított klubokba kerültek. Edzők, orvosok és tudósok egész hálózata dolgozott a teljesítményen. A sportolók jobb ellátást, utazást és társadalmi megbecsülést kaptak. Sok fiatal számára a sport valós felemelkedési lehetőség volt.

A rendszer azonban nem érte be edzéssel. Államilag szervezett doppingprogram működött, amelyben hormonális és más teljesítményfokozó szereket adtak sportolóknak, gyakran teljes körű tájékoztatás nélkül. A tablettákat vitaminként vagy regeneráló szerként mutathatták be. Különösen a női úszásban és atlétikában hozott látványos eredményt az izomtömeget növelő szerek használata.

A dopping nem egyéni csalás, hanem intézményes politika volt. Edzők, sportorvosok, pártfunkcionáriusok és állambiztonsági tisztek felügyelték. A Stasi megakadályozta az információk kiszivárgását, figyelte a sportolókat és a külföldi versenyek kockázatait. A cél nemcsak az érem, hanem az állam fölényének bizonyítása volt.

Az egészségügyi következmények súlyosak lehettek. Hormonális zavarok, májkárosodás, termékenységi problémák és pszichés betegségek jelentkeztek. Egyes női sportolók teste tartósan megváltozott. A fiatalok gyakran csak évekkel később tudták meg, milyen szereket kaptak. A siker pillanatában ünnepezt hősök később maguk viselték az állami ambíció árát.

A sportolók helyzete mégsem írható le egyszerű áldozatisággal. Sokan tudták vagy sejtették, mi történik, és vállalták a kockázatot a győzelemért. Mások nem rendelkeztek valódi döntési lehetőséggel, mert a sportiskola, az edző és az orvosi rendszer gyermekkortól körülvette őket. Az egyéni felelősség és az intézményi kényszer határa elmosódott.

A közönség büszkesége őszinte volt. Az olimpiai közvetítések közös élményt adtak, a bajnokok országos példaképpé váltak. A rendszerváltás után ezért a dopping leleplezése sokak számára nemcsak politikai, hanem

személyes csalódást jelentett. A győzelmek nem váltak semmissé, de elvesztették ártatlanságukat.

Az NDK sportcsodája a rendszer egészének metaforája lett. Rendkívüli szervezettség, szakértelem és fegyelem valódi eredményeket hozott. A politikai cél azonban felülírta az emberi méltóságot, a testet állami tulajdonként kezelte. Az aranyérmek ragyogása mögött olyan számlát hagyott, amelyet nem a vezetők, hanem a sportolók fizettek meg.

IV. rész - Repedések és összeomlás

HÁTTÉRGYÁR

23. A Barátság vezetéke

Az NDK gazdasága soha nem volt önálló. Nyersanyagban szegény országgént a Szovjetuniótól függött, különösen az olaj és a földgáz terén. A függést a propaganda testvéri együttműködésként ábrázolta. Ennek jelképe lett a Druschba, vagyis Barátság nevű energiahálózat és a Szovjetunióban épített hatalmas gázvezetékek rendszere.

Keletnémet fiatalok ezrei utaztak a hetvenes és nyolcvanas években szovjet építkezésekre. A „trassznyikok” csővezetékeket, utakat és szállásokat építettek szélsőséges időjárásban, sárban, hőségben és fagyban. A munka kalandot, magasabb keresetet és közösségi élményt kínált. Az FDJ a projektet nemzedéki hőstettként ünnepelte: a fiatalok nem magánhaszonért, hanem a szocialista országok közös jövőjéért dolgoznak.

A mindennapok kevésbé voltak ünnepélyesek. A távoli táborokban nehéz fizikai munka, gyenge ellátás, alkohol és feszült együttélés jellemezte az életet. A keletnémet brigádok saját szokásaik szerint próbáltak berendezkedni, miközben a helyi lakossággal és a szovjet szervezéssel is konfliktusok alakultak ki. A túl sok vodka ugyanúgy része lett a visszaemlékezéseknek, mint a barátság és az összetartás.

A projektek gazdasági jelentősége valós volt. Az NDK energiahordozókat kapott, és munkával fizetett értük. A Szovjetunió kedvezményes áron szállított kőolaja hosszú ideig lehetővé tette, hogy a keletnémet vegyipar feldolgozza, majd részben nyugati valutaért exportálja a termékeket. Ez fontos devizaforrás lett. A rendszer a két blokk közötti árkülönbségből is finanszírozta jóléti vállalásait.

A nyolcvanas években azonban a feltételek romlottak. Moszkva csökkentette a kedvezményesen szállított olaj mennyiségét, és egyre inkább világpiaci értéket kért. Az NDK-nak több nyersanyagot kellett saját fogyasztásától elvonva exportálnia. A korábban előnyös függés teherré vált. A vezetés nem rendelkezett alternatív energiaforrással vagy elegendő devizával.

A Barátság vezetéke így a keleti blokk egész gazdasági szerkezetét jelképezte. Az együttműködés nem volt pusztán fikció: országok, üzemek és emberek kapcsolódtak össze, hatalmas infrastruktúra épült. A kapcsolat azonban nem egyenlő felek között állt fenn. A Szovjetunió stratégiai döntései meghatározták az NDK mozgásterét, a keletnémet vezetés pedig politikai hűséggel és gazdasági alkalmazkodással fizetett.

A trassznyikok személyes emlékeiben gyakran több szabadság maradt meg, mint amennyit a hivatalos keretek

sugallnak. Távol az otthoni ellenőrzéstől saját közösségeket alakítottak ki, szerelmek és barátságok születtek. A nagy állami projektet az emberek kisajátították maguknak, ahogy annyi más intézményt az NDK-ban.

A vezetékek végül nem mentette meg a rendszert. Energiát szállított, de nem tudta pótolni a technológiai lemaradást és a gazdasági reform hiányát. A „barátság” acélcsövei összekötötték az NDK-t a szovjet birodalommal, és éppen ezért annak válságához is odakötötték.

24. Milliárdok chipekre, hiány szögekből

A nyolcvanas évek NDK-ja kívülről fejlett ipari államnak látszott. Gyárai gépeket, vegyipari termékeket, optikai eszközöket és járműveket állítottak elő. A teljes foglalkoztatottság fennmaradt, a lakosság jelentős része rendelkezett televízióval, hűtőszekrénnel és mosógéppel. A rendszer vezetői azt állították, hogy a szocializmus gazdasági alapjai szilárdak.

A mindennapokban azonban egyre több jel utalt a hanyatlásra. Alapvető termékek tűntek el időszakosan a boltokból: szögek, cement, fehérnemű, pótalkatrész, gyümölcs. A várakozási idő és a személyes kapcsolat fontosabb lett, mint a pénz. A polgár megtanulta, hogy nem azt vásárolja, amire szüksége van, hanem azt, amit éppen lát. A hiánynaplókban visszatérő mondat lett: továbbra is hiába kérdezem.

A gazdaság egyik legnagyobb vállalkozása a mikroelektronikai program volt. A vezetés felismerte, hogy a számítástechnika és a chipek nélkül az ipar végleg lemarad. Milliárdokat irányítottak kutatásra és gyártásra, presztízszüzemeket építettek. A keletnémet mérnökök jelentős szakmai eredményeket értek el, de a nyugati

technológia gyorsabban fejlődött. Az embargó megnehezítette a korszerű berendezések beszerzését, a saját fejlesztés pedig rendkívül drága lett.

Minden egyes csúcstechnológiai siker forrást vont el más területektől. Az ország képes volt chipet gyártani, de nem mindig tudott elegendő jó minőségű cipőt, építőanyagot vagy autóalkatrészt biztosítani. A tervgazdaság nem tudta eldönteni, hogyan ossza el a szűkös beruházási pénzt a nemzetközi verseny és a hétköznapi ellátás között. A párt mindkettőt ígérte, végül egyikben sem tudott tartósan megfelelni.

A szociális támogatások terhe tovább nőtt. Az olcsó lakbér, élelmiszer és közlekedés politikailag érinthetetlen maradt. A veszteséges üzemeket nem zárták be, mert a munkanélküliség ellentmondott volna a rendszer önképének. A termelésben felhalmozódó rejtett veszteségeket állami átcsoportosítással és újabb hitelekkel fedték el. A gazdaság működött, de egyre kevésbé termelte meg saját jövőjét.

Az NDK nyugati hitelekhez fordult. A nyolcvanas évek elején a bajor politikus, Franz Josef Strauss közvetítésével milliárdos kölcsönökhöz jutott. A hitel átmenetileg enyhítette a devizahiányt, és bizonyos könnyítéseket eredményezett a német-német kapcsolatokban. A

pártvezetés azonban nem használta fel átfogó szerkezeti reformra. A pénz időt vásárolt, nem megoldást.

A környezet állapota szintén a felhalmozott adósság részévé vált. A barnaszénre épülő energiatermelés szennyezte a levegőt, folyók és iparvidékek váltak egészségtelenné. A környezetvédelmi adatok államtitoknak számíthattak, mert cáfolták a tervgazdaság racionalitásáról szóló képet. A városokban a korom és a vegyszerszag mindennapi tapasztalat volt.

A gazdasági válság különös módon nem mindig jelentett nyomort. Az embereknek volt munkájuk, lakásuk és pénzük, csak gyakran nem volt mit vásárolni. Ez a helyzet egyszerre adott biztonságot és termelt frusztrációt. A polgár nem feltétlenül éhezett, de tudta, hogy saját teljesítménye és pénze sem ad szabad választást.

1989-re az állam pénzügyi és technológiai mozgástere végzetesen beszűkült. A vezetés még mindig tervteljesítésről és világpiaci sikerekről beszélt, miközben belső számítások a fizetőképesség veszélyéről szóltak. A rendszer nem egyetlen napon ment csődbe. Éveken át úgy fogyasztotta el tartalékait, hogy közben a hiányt politikai nyelvvel próbálta láthatatlanná tenni.

25. A megszállók fogyasztói paradicsoma

A szovjet hadsereg nélkül az NDK nem jöhetett volna létre, és fenn sem maradhatott volna. Több százezer szovjet katona állomásozott Kelet-Németországban, saját laktanyákkal, repülőterekkel, iskolákkal és üzletekkel. Jelenlétük a szövetség és a megszállás kettősségét hordozta. A propaganda fegyverbarátságról beszélt, a hétköznapi kapcsolatok azonban korlátozottak és gyakran feszültek voltak.

Sok katona számára az NDK a Szovjetunióhoz képest fogyasztói paradicsomnak tűnt. Az üzletek választéka, a városok rendezettsége és a lakások felszereltsége lenyűgözte őket. Fizetésükből ruhát, műszaki cikket és ajándékot próbáltak vásárolni. A keletnémet polgár, aki saját ellátását szegényesnek érezte a Nyugathoz képest, hirtelen gazdagnak látszott a szovjet vendég szemében. Az összehasonlítás iránya mindent megváltoztatott.

A laktanyák világa zárt maradt. A katonák szigorú fegyelem, rossz ellátás és durva belső hierarchia között éltek. Dezertálás, alkoholizmus, balesetek és erőszak is előfordult. A keletnémet hatóságok igyekeztek elkerülni a botrányt, mert a szovjet hadsereg kritikája politikai tabunak

számított. Ha egy katona bűncselekményt követett el, az ügyet gyakran eltitkolták vagy a szovjet parancsnokságra bízták.

A személyes találkozások mégis sokfélék voltak. Cserekereskedelem alakult ki: üzemanyag, katonai tárgyak vagy orosz termékek cseréltek gazdát keletnémet árukért. Szerelmek is születtek, bár a kapcsolatok hivatalos akadályokba ütközhettek. A „testvéri népek” közelsége a magánéletben jóval bonyolultabbnak bizonyult, mint a felvonulásokon.

A nyolcvanas évek közepén Drezdában egy fiatal KGB-tiszt is szolgált: Vlagyimir Putyin. Hivatalosan tolmácsként is szerepelt, valójában hírszerzési feladatokat végzett. Munkájának részletei később legendákkal keveredtek, de bizonyos, hogy az NDK összeomlását közelről élte át. 1989 decemberében tüntetők jelentek meg a drezdai Stasi-központnál, majd a KGB épületéhez vonultak. Putyin későbbi elbeszélése szerint fegyverrel és határozott fellépéssel tartotta távol őket, miközben Moszkvától hiába kért utasítást.

A történetben a „Moszkva hallgat” mondat vált szimbolikussá. A szovjet birodalom helyi képviselője azt tapasztalta, hogy a központ többé nem kész erőszakkal megmenteni szövetségeseit. Az 1953-ban még harckocsikkal

levert lázadás 1989-ben azért győzhetett, mert Mihail Gorbacsov nem vállalta ugyanazt a szerepet.

A szovjet katonák távozása csak az újraegyesítés után fejeződött be. Laktanyák, szennyezett gyakorlóterek és személyes emlékek maradtak utánuk. Az NDK polgárai számára jelenlétük egyszerre jelentett biztonsági fenyegetést, megszokott háttérrel és a rendszer valódi hatalmi garanciáját.

A keletnémet állam története nem érthető meg a szovjet kapcsolat nélkül. Az NDK a Szovjetunió védelme alatt fejlődött ipari országgá, és függésében vált mozdulatlaná. Amikor a birodalmi központ hallgatni kezdett, a helyi rendszer mögül eltűnt az a végső erő, amely addig minden válságban megmentette.

26. Milliók kettős élete

Az NDK fiataljait születésüktől politikai intézmények vették körül. Az óvodában dalok, az iskolában úttörőavatás, később FDJ-tagság, zászlófelvonás és állampolgári ismeretek jelezték, milyen emberré kell válniuk. A hivatalos cél a művelt, munkaszerető és békeszerető szocialista személyiség volt. A legtöbb fiatal részt vett a szervezetekben, mert az iskolai és szakmai továbbjutás ezt kívánta.

A részvétel azonban nem jelentett feltétlen meggyőződést. Sokan felvették a kék FDJ-inget a rendezvényre, majd otthon nyugati rádiót hallgattak. Megtanulták a marxista-leninista tételeket, de a vizsgán kívül ritkán beszéltek róluk. A nyilvános megfelelés és a magánvélemény közötti különbség természetessé vált. Ez volt a milliók kettős élete.

Az állampolgári ismeretek órája különösen alkalmas volt a kettős beszéd elsajátítására. A tankönyv a kapitalizmust rothadó rendszerként, az NDK-t történelmileg magasabb rendű társadalomként írta le. A diákok közben nyugati televízióban látták az árubőséget, és családi beszélgetésekből ismerték saját országuk problémáit. A tanár is gyakran tudta, hogy amit mond, nem teljesen

hihető. Az óra néha groteszk színházzá vált, amelyben mindenki megtanulta a szerepét.

A hetvenes évek végétől egyre több fiatal tette láthatóvá eltérését. Punkok, rockerek, skinheadek, pacifisták, keresztény békecsoporthok és alternatív közösségek jelentek meg. A ruházat, a hajviselet és a zene politikai jelentést kapott. A rendőrség a főterekről elvitte azokat, akik zavarták az egységes ifjúság képét. Az őrön verés, órákig tartó kényszertartás és megalázás is előfordult.

A fiatalok lázadása nem mindig volt demokratikus. A nyolcvanas években szélsőjobbboldali és rasszista csoportok is kialakultak. Az állam nehezen ismerte el a jelenséget, mert saját antifasiszta önképével összeegyeztethetetlennek tartotta. A problémát huliganizmusnak vagy nyugati behatásnak nevezte, ahelyett hogy társadalmi okait vizsgálta volna.

Mások nem nyíltan lázadtak, hanem kivonultak. Egyházi klubokba, magánlakásokba, művészeti körökbe jártak, vagy egyszerűen csak nem vették komolyan a hivatalos rítusokat. Az államnak adott minimális lojalitásért cserébe békét reméltek. Ez a magatartás rövid távon működött, de tovább növelte a rendszer ürességét: a tömegszervezeteknek sok tagjuk volt, valódi híveik száma viszont csökkent.

A nemzedéki tapasztalat különösen 1989-ben vált fontossá. Azok a fiatalok, akik éveken át megtanulták elrejtteni véleményüket, hirtelen nyilvánosan beszélni kezdtek. Mások az első alkalommal azonnal elhagyták az országot. A látszólag fegyelmezett ifjúság mögött nem egységes társadalom, hanem milliónyi külön stratégia rejtőzött.

A kettős élet erkölcsi következményei a rendszer bukása után is megmaradtak. Sokan szégyellték korábbi alkalmazkodásukat, mások igazságtalannak érezték, hogy mindennapi kompromisszumaikat utólag gyávaságnak minősítik. A diktatúrában a nyílt hősiesség ritka, a túlélés pedig gyakran szerepjáték. Az NDK fiataljai nemcsak ideológiát tanultak, hanem azt is, hogyan lehet két különböző igazsággal élni.

27. Vendégmunkások barátság nélkül

Az NDK nemzetközi szolidaritást hirdetett, és a gyarmatosítás ellen küzdő népek szövetségesének tekintette magát. Afrikai és ázsiai diákok tanultak egyetemeken, sebesülteket és politikai menekülteket fogadott, szakembereket küldött fejlődő országokba. A nyolcvanas évekre ugyanakkor egyre több szerződéses munkás érkezett Vietnámból, Mozambikból, Angolából, Kubából és más államokból, hogy pótolja a munkaerőhiányt.

Hivatalosan a munkások szakképzést kaptak, keresetet szereztek, majd tapasztalataikkal hazájuk fejlődését szolgálták. A gyakorlatban gyakran monoton, nehéz vagy veszélyes munkát végeztek olyan üzemekben, ahol kevés keletnémet akart dolgozni. Kollektív szállásokon helyezték el őket, és mozgásukat, kapcsolataikat szigorúan szabályozták. A cél nem a beilleszkedés, hanem az ideiglenes munkaerő-felhasználás volt.

A vietnámi munkások különösen zárt közösségekben éltek. A szerződések korlátozhatták a családalapítást, a terhesség súlyos következményekkel járhatott, és a fizetés egy részét hazájuknak utalták. Nyelvi elszigeteltség és információhiány nehezítette jogaik érvényesítését. A

társadalom gyakran csak a gyárban, a kollégium környékén vagy a piaci csere révén találkozott velük.

A hivatalos „népek barátságával” éles ellentétben hétköznapi rasszizmus jelent meg. A külföldieket gúnyolták, túl hangosnak, idegennek vagy kivételezettnek tartották. A hiánygazdaságban különösen könnyen terjedt a vád, hogy mások elveszik a ritka árut vagy a lakást. A vezetés nem szívesen beszélt az előítéletekről, mert azok megkérdőjelezték az antifasiszta állam önképét.

A szerződéses munkások maguk is gazdasági stratégiákat alakítottak ki. Ruhát, műszaki cikket és más árut vásároltak, amelyet hazaküldhettek vagy továbbadhattak. A vietnámi közösségek kereskedelmi hálózatai a hiánygazdaság réseiben működtek. A keletnémet polgárok egyszerre irigyelték és igénybe vették ezeket a kapcsolatokat.

A személyes viszonyokat az állam korlátozó politikája tette különösen nehézé. Barátságok és szerelmek születtek, de a hatóságok nem ösztönözték a tartós letelepedést. A „mindenki kicsi, mindenki egyenlő” típusú paternalista jelszavak azt sugallták, hogy a különbségek nem léteznek, miközben a külföldiek mindennap tapasztalták az alárendeltséget.

1989 után helyzetük bizonytalanná vált. Az üzemek bezártak, a szerződések megszűntek, és az új német állam sokukat hazatérésre ösztönözte. A szélsőjobb oldali erőszak felerősödése tragikus módon mutatta meg, mennyire felszínes volt az NDK hivatalos antirasszizmusa. A propaganda elítélte a fasizmust, de nem tanította meg a társadalmat a mássággal való együttélésre.

A szerződéses munkások története nélkül az NDK képe hiányos marad. Ők egyszerre voltak a nemzetközi szolidaritás jelképei és gazdasági szükségletből behozott, elkülönített munkaerő. Életük megmutatta, hogy az egyenlőséget hirdető állam milyen könnyen hozott létre láthatatlan hierarchiákat.

28. Egyház a szocializmusban

Az NDK vezetése ateista világnézetet képviselt, és hosszú távon a vallás társadalmi visszaszorulását várta. Az egyházakat a régi rend maradványának, időnként politikai ellenfélnek tekintette. A keresztény közösségek mégsem tűntek el. A protestáns egyház sajátos alkut alakított ki az állammal, amelyet az „egyház a szocializmusban” formulával írt le.

A megfogalmazás szándékosan kétértelmű volt. Nem jelentette feltétlenül, hogy az egyház a szocialista állam egyháza, de azt sem, hogy kívül áll rajta. A vezetők ezzel próbálták biztosítani az intézményi fennmaradást, a teológiai munkát és bizonyos társadalmi mozgásteret. Az állam számára az egyház hasznos közvetítő és devizaforrás is lehetett, mert nyugatnémet testvéregyházai jelentős támogatást nyújtottak.

A rendszer saját világi rítust teremtett a fiatalok számára: a Jugendweihe, vagyis ifjúsági avatás a konfirmáció helyére kívánt lépni. Ünnepélyes színpadon a tizennégy évesek fogadalmat tettek a szocialista haza és a béke mellett. A részvétel elvileg önkéntes, gyakorlatilag erős társadalmi nyomás alatt állt. Aki kimaradt, hátránytól tarthatott az iskolában vagy továbbtanuláskor.

Sok család egyszerre próbált alkalmazkodni és hagyományt őrizni. Előfordult, hogy a gyermek részt vett az ifjúsági avatáson, majd később konfirmált is. Az állam és az egyház versenye a családi ünnep szintjén kompromisszumokká alakult. A rendszer teljes ideológiai győzelmet akart, de a polgárok gyakran két rítust kapcsoltak össze.

A nyolcvanas évekre az egyházi helyiségek az alternatív csoportok legfontosabb védett tereivé váltak. Békekörök, környezetvédők, emberi jogi aktivisták és katonai szolgálatot ellenző fiatalok találkoztak templomokban. Sok résztvevő nem volt vallásos; az egyház azért vonzotta őket, mert viszonylagos intézményi autonómiával, termekkel, nyomtatási lehetőséggel és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezett.

Az egyházi vezetés nem mindig örült ennek. Attól tartott, hogy a politikai ellenzék miatt elveszíti nehezen kialakított mozgásterét. Lelkészek és püspökök között vita folyt arról, meddig kell védelmet adni a rendszer kritikusainak. Voltak, akik bátran kiálltak mellettük, mások kompromisszumot kerestek vagy együttműködtek az állambiztonsággal.

Az SED sem tudta eldönteni, hogyan bánjon az egyházzal. Nyílt felszámolása nemzetközi botrányt és társadalmi ellenállást okozott volna. Ezért megfigyelés, nyomás és

tárgyalás váltakozott. A Stasi informátorokat szervezett be az egyházi struktúrákba, miközben a politikai vezetés püspökökkel egyezkedett.

Az „egyház a szocializmusban” formula végül a rendszer egyik legfontosabb kiskapujává vált. Az intézmény nem döntötte meg az NDK-t, de teret biztosított azoknak a közösségeknek, amelyek 1989-ben nyilvános mozgalmakká nőhettek. A templom nem maradt érintetlen a kompromisszumoktól, mégis olyan hely lett, ahol a hivatalos nyelven kívül más szavakat is ki lehetett mondani.

29. Az állambiztonság ismerte az ellenfeleit, de nem értette őket

1989 júniusában a Stasi központi elemző csoportja szigorúan titkos jelentést készített az ellenzéki mozgalmakról. Az apparátus pontos adatokat gyűjtött: mintegy kétezer-ötszáz embert sorolt a különböző csoportok köréhez, hatszázat vezető szerepűnek, a „kemény magot” pedig viszonylag kis számú, fanatikus és „javíthatatlan” ellenségnek minősítette. A jelentés felismerte, hogy a csoportok száma az állami erőfeszítések ellenére nem csökken.

Az ellenzék valóban kicsi volt a teljes lakossághoz képest. Békecsoportok, környezetvédők, emberi jogi kezdeményezések és független művészeti körök működtek, többnyire az evangélikus egyház védelmében. Sok résztvevő nem akarta felszámolni a szocializmust, hanem nyilvánosságot, szabad vitát és reformot követelt. A rendszer azonban minden önálló szerveződést hatalmi fenyegetésnek tekintett.

A Stasi behatolt a csoportokba, informátorokat szervezett be, leveleket foglalt le és rendezvényeket zavart meg. Mégsem sikerült felszámolnia őket. Ennek egyik oka az volt,

hogy a túlzott ellenőrzés újabb sérelmeket termelt. Egy házkutatás, letartóztatás vagy betiltott rendezvény olyan embereket is politizálhatott, akik korábban csak környezetvédelemmel vagy békeüggyel foglalkoztak.

Az apparátus legnagyobb gyengesége a magyarázatban rejlett. A jelentések külső ellenséget, nyugati befolyást és személyes becsvágyat kerestek. Nem tudták elfogadni, hogy az ellenzék a társadalom valós problémáiból nő ki: a választási csalásból, a környezeti pusztításból, az utazási tilalomból, a cenzúrából és a gazdasági stagnálásból. Az állambiztonság rengeteg részletet ismert, de az okokat ideológiai szűrőn keresztül látta.

1989 májusában az önkormányzati választások nyílt meghamisítása fordulópont lett. Aktivisták több helyen megszámozták a szavazatokat, és bizonyítani tudták, hogy a hivatalos eredmény hamis. A választási rítus, amelyet az emberek évtizedeken át csendben eltűrtek, egyszerre kézzelfogható hazugsággá vált. A tiltakozók minden hónap hetedikén demonstrációt tartottak.

A magyar határ megnyitása és a prágai nyugatnémet nagykövetségre menekülők tömege tovább gyengítette a rendszert. Az ellenzéki csoportok mellett hirtelen százezrek cselekedtek, akik egyszerűen távozni akartak. A Stasi hagyományos kategóriái használhatatlanná váltak. Nem

lehetett milliókat „fanatikus ellenségnek” minősíteni anélkül, hogy az állam saját társadalma ellen forduljon.

Az apparátus vezetői még mindig 1953 emlékében gondolkodtak: felkelés, szervezők, külső irányítás, majd erőszakos leverés. 1989 mozgalma azonban hálózatokból, templomi találkozókból, családi döntésekből és spontán utcai tömegekből állt. Nem volt egyetlen központja, amelyet le lehetett volna tartóztatni.

Az állambiztonság ezért saját sikereinek foglyává vált. Olyan tökéletes megfigyelőrendszert épített, hogy elhitte: amit dossziében rögzít, azt uralja is. Az NDK bukása megmutatta, hogy az információ nem azonos a megértéssel, a félelem pedig nem azonos a tartós engedelmességgel.

30. Az ősz, amikor fegyver nélkül győztek

1989 nyarán az NDK vezetése még fennállásának negyvenedik évfordulójára készült. Erich Honecker azt állította, hogy a fal még ötven vagy száz év múlva is állni fog, ha fennmaradnak építésének okai. Közben polgárok tízezrei távoztak Magyarországon és Csehszlovákián keresztül, az országban pedig új mozgalmak alakultak. A rendszer ünnepi díszletei mögött gyorsuló szétesés zajlott.

Lipcse lett a tiltakozások központja. A Miklós-templomban tartott békeimák után hétfőnként egyre többen vonultak az utcára. Kezdetben néhány százan, majd ezrek és tízezrek követeltek utazási szabadságot és politikai változást. A „Mi vagyunk a nép” jelszó a párt hatalmi állítását fordította vissza: nem az SED beszél a dolgozók nevében, hanem a polgárok maguk.

Október 7-én az NDK látványos ünnepségen emlékezett meg alapításáról. Mihail Gorbacsov is Berlinbe érkezett, és óvatosan figyelmeztette a vezetést a változás szükségességére. Honecker nem értette vagy nem akarta érteni az üzenetet. Az ünnepi felvonulások mellett tüntetőket vertek és tartóztattak le.

A döntő pillanat október 9-én jött el Lipcsében. A hatóságok rendőröket, katonákat és kórházi kapacitást készítettek elő, sokan kínai típusú vérengzéstől tartottak. Hetvenezer ember mégis az utcára vonult. Helyi pártvezetők, értelmiségiek és egyházi személyek békés megoldást sürgettek. A fegyveres erők végül nem kaptak egyértelmű tűzparancsot, és nem támadtak. A tömeg jelszava, a „Nincs erőszak”, önbeteljesítő erővé vált.

A rendszer elveszítette legfontosabb fegyverét: az emberek félelmét. Ha hetvenezer ember büntetlenül végigvonulhatott, a következő héten még többen mertek csatlakozni. Honeckert október 18-án leváltották, de utódai már nem tudták visszaszerezni a kezdeményezést. Kerekasztal, új pártok és nyilvános viták jelentek meg.

November 9-én egy zavarosan ismertetett utazási rendelet hírére tömegek gyűltek a berlini határátkelőknél. A határőrök nem kaptak használható utasítást. A növekvő nyomásban végül megnyitották a kapukat. A fal, amelyet fegyverekkel és évtizedes propagandával védtek, adminisztratív káosz és polgári kitartás következtében vált átjárhatóvá.

Az éjszaka öröme eltakarta, milyen bizonytalan a jövő. Sokan demokratikus, önálló és megreformált NDK-t képzeltek el. Mások azonnali német egységet akartak. A

korábbi „Mi vagyunk a nép” jelszó hamarosan „Egy nép vagyunk” formára változott. A politikai forradalom nemcsak a vezetést söpörte el, hanem az ország létét is megkérdőjelezte.

1989 őszének különlegessége az volt, hogy a döntő fordulatot nem fegyveres felkelés hozta. Az emberek békésen foglalták vissza a nyilvánosságot, a fegyveres apparátus pedig nem mert vagy nem akart lőni. Az NDK-t 1953-ban még szovjet tankok mentették meg. Harminchat évvel később Moszkva hallgatott, és a polgárok hangja erősebbnek bizonyult a rendszer parancsainál.

31. A szavazólaptól az eltűnő államig

1990 februárjában egy kelet-berlini végzős diák bizonyítványában az állampolgári ismeretek és a történelem tárgynál már nem szerepelt osztályzat, csak annyi: megtartva. A marxista-leninista tankönyv az asztalon feküdt, miközben minden mondata cáfolatot kapott az ablakon túli világtól. A „haldokló kapitalizmus” életképesnek bizonyult, a történelmileg győztesnek hirdetett szocialista állam pedig szemük előtt porladt szét.

A forradalom hónapjai zavarba ejtő gyorsasággal követték egymást. Tegnap még kötelező FDJ-rendezvényen álltak, ma új pártok szórólapjait osztották. Tanárok, hivatalnokok és újságírók egyik napról a másikra új nyelvet kerestek. A régi vezetők eltűntek a képernyőről, a korábban tiltott témák pedig nyilvános vitává váltak. A szabadság felszabadító volt, de bizonytalanságot is hozott: senki sem tudta, mely intézmények maradnak meg.

1990. március 18-án megtartották az NDK első és egyetlen szabad parlamenti választását. A szavazólap összehajtása korábban a rendszerrel szembeni tiltakozás jele lehetett, mert a hivatalos választásokon a közös listát rendszerint nyíltan kellett elfogadni. Most valódi pártok és

programok között lehetett választani. A részvétel rendkívül magas volt.

A győzelmet azok az erők szerezték meg, amelyek gyors német egységet és a nyugatnémet márka bevezetését ígérték. A polgárok többsége nem hosszú átmenetet, hanem azonnali biztonságot akart. A nyugati televízióból ismert jólét, a stabil valuta és a jogállami intézmények erősebb vonzerőt jelentettek, mint egy harmadik út bizonytalan ígérete. A választás egyben népszavazássá vált az NDK fennmaradásáról.

A gyors egyesülés hatalmas átalakulást indított. A pénzügyi unió után a keletnémet vállalatok hirtelen világpiaci versenybe kerültek, és sokuk összeomlott. Munkahelyek százezrei szűntek meg, szakmai életutak vesztették el értéküket. Az emberek politikai szabadságot nyertek, de társadalmi biztonságuk egy része eltűnt. A nyugati intézmények átvétele sokakban azt az érzést keltette, hogy nem egyenrangú egyesülés, hanem bekebelezés történik.

1990. október 3-án az NDK csatlakozott a Német Szövetségi Köztársasághoz, és megszűnt. Nem alakított ki új alkotmányos közösséget két állam, hanem a keleti tartományok beléptek a nyugati rendszerbe. A döntés megfelelt a szabad választáson kifejezett többségi

akaratnak, de lezárta a reformált, demokratikus NDK lehetőségét is.

Az eltűnő állam tárgyai, szokásai és emlékei hamar kulturális vitává váltak. Trabantok, élelmiszermarkák, televíziós figurák és hétköznapi eszközök iránt nosztalgia ébredt. Ez az „Ostalgie” nem feltétlenül a diktatúra visszakívánását jelentette. Gyakran saját fiatalság, közösség és elveszett társadalmi biztonság utáni vágy volt. Mégis veszélyessé válhatott, ha elfeledtette a falat, a börtönöket és a megfigyelést.

Az NDK utolsó hónapjai megmutatták, hogy egy állam politikailag gyorsabban megszűnhet, mint ahogy lakóinak élete átalakul. Az útlevel, a pénz és a törvény megváltozott, de a tapasztalatok, kapcsolatok és sérülések tovább éltek. A szavazólap szabadságot adott, ugyanakkor egy ország végső ítéletévé vált.

32. A tárgyak második élete

Az NDK megszűnése után hétköznapi tárgyai különös átalakuláson mentek keresztül. Ami korábban a hiány, a gyenge minőség vagy a politikai egyformaság jelképe volt, néhány év alatt emléktárggyá vált. A Trabant, az Ampelmann, az iskolai úttörőnyakkendő, az élelmiszerek csomagolása és a lakótelepi bútor egyszerre idézett fel elvesztett országot és személyes fiataltságot.

A tárgyakhoz kapcsolódó nosztalgia nem feltétlenül politikai állásfoglalás. Egy csokoládé vagy mosópor emléke nem a Stasi iránti vágyat fejezi ki, hanem családi ünnepeket, gyermekkori nyarakat és hétköznapi biztonságot. Az ember saját életét nem tudja úgy elutasítani, ahogy egy politikai rendszert elutasít. Aki az NDK-ban született, annak múltja nem 1990-ben kezdődik, és nem lehet pusztán a diktatúra lábjegyzetévé tenni.

Az „Ostalgie” mégis könnyen megszépítheti a rendszert. A múzeumi polcon a Trabant bájosan kicsi, de nem látszik mellette a tízéves várólista. A panelkonyha otthonos, de eltűnik mögüle a lakáselosztás politikai és munkahelyi függése. Az úttörőtábor közösségi élménye valódi, de nem látható benne a kötelező ideológiai nevelés. A tárgyak csendesek, ezért bármilyen történetet rájuk lehet vetíteni.

A múlt feldolgozásában különleges szerepet kaptak a Stasi iratai. Az állampolgárok hozzáférhettek saját dossziéjukhoz, és megtudhatták, hogyan látta őket az állam. Ez példátlan lehetőséget adott a diktatúra működésének megértésére, de fájdalmas személyes következményekkel járt. Egy jelentés megmutathatta a megfigyelés részletességét, ugyanakkor barátságokat és családi kapcsolatokat rombolhatott szét. A papír tárgyi bizonyíték lett, de nem mindig adott teljes igazságot.

A dossziék nyelve torzított. A Stasi tisztje politikai kategóriákban írta le az emberi kapcsolatokat, az informátor saját sérelmeit vagy önismerését vihetette a jelentésbe. A megfigyelt személy élete ezért nem azonos az aktájával. A rendszer bukása után új veszély jelent meg: az állambiztonság nézőpontja tovább élhet, ha a történészek és a nyilvánosság kizárólag a titkosrendőrségi iratokból rekonstruálják a társadalmat.

Az emlékezet igazságához többféle forrás szükséges. Hivatalos dokumentum, magánlevél, napló, film, fénykép, tárgy és szóbeli visszaemlékezés együtt mutathatja meg, hogyan működött az ország. A hatalom iratai elmondják, mit akart az állam; a hétköznapi tárgyak és személyes történetek azt, hogyan éltek az emberek az akarat ellenére vagy annak keretei között.

A keletnémet múlt múzeumi ezért nem csupán politikai intézmények. A látogató egyszerre találkozik kihallgatószozával és berendezett nappalival, börtöncellával és nyaralási fényképpel. A két tér nem semlegesíti egymást. Éppen egymás mellett mutatják meg, hogy ugyanaz az ember lehetett hétköznapi boldog és politikailag jogfosztott.

A tárgyak második élete végül azt bizonyítja, hogy egy ország eltűnése nem jelenti kultúrájának azonnali megszűnését. Szavak, ízek, gesztusok és emlékek tovább élnek, új jelentést kapnak. A feladat nem ezek kiirtása, hanem elhelyezése egy olyan történetben, amelyben a személyes ragaszkodás nem rejti el az állami erőszakot, az elnyomás felismerése pedig nem teszi értéktelenné milliók életét.

Utószó - Mi marad az NDK-ból?

Az NDK történetének értelmezése harminchat évvel megszűnése után sem nyugodott meg. A vita nem pusztán arról szól, milyen volt a rendszer, hanem arról is, ki jogosult elmondani a múltat. A politikai foglyok és az ellenzékiek joggal követelik, hogy a diktatúra erőszakát ne takarja el a nosztalgia. Mások azt sérelmezik, hogy életük egészét az állambiztonság és a fal történetére szűkítik, mintha munkájuk, barátságaik, szerelmeik és sikereik nem számítanának.

A két nézőpont nem zárja ki egymást. Az NDK igazságtalan állam volt, mert polgárai nem választhatták meg szabadon vezetőiket, nem hagyhatták el korlátozás nélkül országukat, és békés véleményük miatt megfigyelés, szakmai megtorlás vagy börtön fenyegette őket. Ez nem válik kevésbé igazságtalanná attól, hogy a rendszer óvodákat épített, olcsón tartotta a lakbéreket, és sokaknak társadalmi felemelkedést tett lehetővé.

Ugyanakkor a diktatúra fogalma sem jelentheti, hogy a társadalom minden pillanatát a párt irányította. Az emberek saját életet teremtettek az intézményekben és azok ellenére. A munkatársak segítették egymást a hiány áthidalásában,

családok nyaraltak, művészek jelentős alkotásokat hoztak létre, fiatalok zenekarokat alapítottak, sportolók valódi tehetséggel küzdöttek. Az állam sok mindent kisajátított, de nem minden emberi teljesítmény volt az állam érdeme.

Friedrich Schorlemmer teológus találóan írt az NDK belső ellentmondásairól: fennkölt eszmék és piszkos hazugságok, alkalmazkodás és ellenállás, zászlófelvonulások és alternatív közösségek, szennyezett levegő és szabad élet az FKK-strandon egyszerre léteztek. Aki csak az egyik oldalt látja, nem a valóságot, hanem politikai emlékművet épít.

A rendszer társadalmi ígéretei részben azért maradtak emlékeztetések, mert az egyesülés után sokan elvesztették korábbi biztonságukat. Az NDK-ban a munkahely nemcsak keresetet, hanem lakást, üdülést, gyermekellátást és közösséget is jelentett. Amikor az üzem bezárt, nem egyetlen szerződés szűnt meg, hanem egész életvilág. A nyugati jogállam és fogyasztói szabadság valódi nyereség volt, de nem minden veszteséget tudott azonnal pótolni.

A keletnémet tapasztalat politikai következményei máig érződnek. A hatalommal szembeni bizalmatlanság, az intézmények idegenségének érzése és a másodrendűség tapasztalata nem magyarázható kizárólag a diktatúrával, de nem is választható el tőle. Aki évtizedeken át azt tanulta, hogy a hivatalos nyelv mögött más valóság van, az a

demokráciában is gyanakvással hallgathatja az intézmények állításait. A kettős beszéd túlélhette az államot.

Az NDK egyben figyelmeztetés a jóléti paternalizmus hatáira. A rendszer munkahelyet, lakást és támogatást adott, de politikai hálát követelt érte. A gondoskodás nem jogként, hanem a hatalom ajándékaként jelent meg. Aki eltért a normától, elveszíthette az előnyöket. A szabadság nélküli biztonság ezért mindig feltételes maradt.

A gazdasági történet hasonló tanulságot hordoz. A központi tervezés képes volt nagy erőforrásokat összpontosítani, városokat és iparágakat felépíteni, tömeges oktatást és gyermekellátást biztosítani. Nehezen kezelte azonban a változó igényeket, az innovációt, a minőséget és a rossz döntések korrekcióját. Amikor a politikai vezetés az árakat, vállalatokat és statisztikákat saját legitimitásának rendelte alá, a gazdaság elveszítette visszajelző képességét.

A legfontosabb tanulság mégis az, hogy a látszólag mozdíthatatlan rendszerek is gyorsan összeomolhatnak, ha egyszerre veszítik el külső támaszukat, gazdasági hitelüket és polgáraik félelmét. 1989 elején az NDK vezetői még évtizedekre terveztek. Ősszel már nem tudták megakadályozni, hogy az utcán kimondják az igazságot. A fal nem azért dőlt le, mert betonja meggyengült, hanem mert az emberek többé nem fogadták el természetesnek.

Nem kell könnyet hullatni az NDK államáért. De meg kell őrizni azok történetét, akik benne éltek. Nem azért, hogy megszépítsük a diktatúrát, hanem hogy megértsük: a történelem soha nem csupán intézményekből áll. A fal árnyékában is színes élet zajlott, és éppen az emberi élet gazdagsága mutatta meg, mennyire szűk volt a rendszer, amely megpróbálta keretek közé szorítani.

Függelék

HÁTTÉRGYÁR

1. A demmini pánik

1945 tavaszán Demmin lakói a felrobbantott hidak miatt csapdába kerültek a közeledő Vörös Hadsereg előtt. A náci propaganda, a megtorlástól való félelem és a háborús összeomlás néhány nap alatt tömeges öngyilkossághoz vezetett. Családok együtt vetettek véget életüknek; a halottak számát hétszáz és kétezer közé teszik. Az esemény sokáig alig kapott helyet a nyilvános emlékezetben, mert egyszerre beszélt a náci félelemkeltésről, a szovjet erőszakról és a német társadalom lelki összeomlásáról.

2. A bányász, akit társai nem láttak többé

Adolf Hennecke 1948-ban normája 387 százalékát teljesítette egy gondosan előkészített műszakban. Az állam a szocialista munka hőisévé emelte, külön élelmiszert, cigarettát, pálinkát, ruhaszövetet és pénzt kapott. Bányásztársai viszont attól tartottak, hogy rekordja miatt mindenkinek emelik a normát. Napokig levegőnek nézték, névtelen halálos fenyegetéseket kapott. A történet tökéletesen megmutatta, milyen távol lehetett egymástól a propaganda hőse és a munkahely közösségének tapasztalata.

3. Egy demokratikusnak látszó diktatúra mondata

Walter Ulbrichtnek tulajdonítják a mondatot: demokratikusnak kell látszania, de mindent kézben kell tartani. A kijelentés nem pusztán cinikus aforizma volt, hanem az 1945 utáni hatalomátvétel programja. A kommunisták eleinte többpártrendszert és polgári szabadságot ígértek, miközben fokozatosan ellenőrzésük alá vonták a pártokat, szakszervezeteket, közigazgatást és sajtót. A díszletek megmaradtak, a választás lehetősége eltűnt.

4. A fal tövében elvérző fiú

Peter Fechter tizennyolc évesen próbált Nyugat-Berlinbe szökni 1962-ben. A határőrök meglőtték, és a fal keleti oldalán fekve csaknem egy órán át segítségért kiáltott. Nyugati rendőrök néhány méterről látták, de nem léphettek át, a keletiek pedig nem vitték el időben. Halála a fal egyik legerősebb jelképévé vált: nem támadás közben halt meg, hanem azért, mert el akarta hagyni hazáját.

5. Félmillió ember az ellenkező irányban

Miközben több millióan menekültek az NDK-ból Nyugatra, nagyjából félmillió ember költözött a Német Szövetségi Köztársaságból Keletre. Voltak közöttük kommunisták, családtagokhoz visszatérők, a nyugati társadalomból kiábrándultak és bűnüldözés elől menekülők. A keletnémet állam propagandaeszközként használhatta volna őket, mégis bizalmatlanul, kihallgatásokkal és hosszú ellenőrzéssel fogadta az érkezőket.

6. A lángvörös nyugati autó

Egy Volkswagen Golf megszerzése az NDK-ban olyan kiváltság volt, amelyhez állambiztonsági és pártkapcsolatok kellettek. Egy különösen gondosan intézett ügyben még a jármű árnyalatát is rögzítették: lángvörös vagy Ferrari-piros legyen. Miközben egy átlagos család éveket várt egy Trabantra, a kiválasztott személy számára nyugati autót, házat és más előnyöket lehetett biztosítani. A kis történet az egyenlőséget hirdető rendszer rejtett hierarchiáját leplezte le.

7. Nyugati áruházakba kerülő börtönmunka

Hoheneck politikai és köztörvényes női foglyai textíliákat készítettek nagy munkanyomás alatt. Ugyanaz a termék készült nyugati címkével és anélkül, így a rabok sejtették, hogy az áruk egy része Nyugat-Németországba kerül. Később szabadult nők áruházak olcsó pultjain láthatták viszont a harisnyát, ágyneműt vagy inget, amelyet fogságban gyártottak. A történet a hidegháborús ellenségek mögötti csendes gazdasági együttműködést mutatja.

8. Kilenc nap szabadság

Az 1973-as világifjúsági találkozó alatt Kelet-Berlinben külföldi fiatalok, beatzenekarok és utcai viták töltötték meg a várost. Nyugati újságokat lehetett vásárolni, ismeretlen emberekkel szabadabban beszélgetni, és sokan úgy érezték, a szocializmus végre szórakoztató és nyitott lehet. A háttérben több ezer Stasi-alkalmazott és csaknem húszezer rendőr ügyelt arra, hogy a szabadság ellenőrzött maradjon. A fesztivál után a korlátok visszatértek.

9. Egy dalnok kiutasítása mint kulturális földrengés

Wolf Biermannt 1976-ban egy nyugatnémet koncert után megfosztották NDK-állampolgárságától. A vezetés gyors, technikai intézkedésnek szánta a döntést, de neves írók és művészek közösen tiltakoztak. Ez volt az első alkalom egyike, amikor a kulturális elit felülről érkező utasítás nélkül, nyilvánosan lépett fel. A tiltakozókat megfigyelték, kizárták vagy távozásra kényszerítették, az állam pedig elvesztette számos korábbi híve bizalmát.

10. Torgau, ahol tilos volt kinézni az ablakon

A torgauai zárt ifjúsági intézetben a „nevelhetetlennek” minősített fiatalokat katonai fegyelemmel törték meg. A büntetőcellában tilos volt olvasni, énekelni, fütyülni, az ablakon kinézni vagy napközben a priccsre feküdni. Bírósági ítélet nélkül kerülhettek ide iskolakerülés, szökés, politikai lázadás vagy szubkultúrához tartozás miatt. Az állam a személyiség kijavításáról beszélt, valójában az egyéniség felszámolására törekedett.

11. Moszkva hallgat

Vlagyimir Putyin KGB-tisztként Drezdában élte át az NDK összeomlását. Amikor 1989 decemberében tüntetők közeledtek a szovjet hírszerzés épületéhez, állítólag utasítást kért Moszkvától, de nem kapott választ. Akár pontos minden részlet, akár későbbi önéletrajzi legenda, a „Moszkva hallgat” élmény egy korszak végét sűrítette magába. A Szovjetunió többé nem küldött tankokat, hogy megmentse keletnémet szövetségését.

12. A tantárgy, amelyet meghazudtolt az ablak

1990 elején egy kelet-berlini gimnazista bizonyítványában az állampolgári ismeretek és a történelem mellett már nem volt osztályzat, csak annyi: megtartva. A marxista-leninista tankönyv továbbra is a kapitalizmus pusztulásáról beszélt, miközben az NDK intézményei sorra omlottak össze. A diákoknak elég volt kinézniük az ablakon, hogy lássák: a hivatalos tananyag elvesztette kapcsolatát a valósággal.

Kronológia

1945. április-május	A Vörös Hadsereg elfoglalja Kelet-Németországot; megkezdődik a szovjet megszállási övezet kialakítása.
1945. szeptember	Földreform: nagybirtokok kisajátítása és felosztása újjgazdák között.
1946. április	A szovjet övezetben egyesítik a KPD-t és az SPD-t; létrejön az SED.
1949. október 7.	Kikiáltják a Német Demokratikus Köztársaságot.
1952	Az SED meghirdeti a szocializmus gyorsított felépítését.
1953. június 17.	Országos munkásfelkelés; szovjet katonai beavatkozással leverik.
1956-1957	A Harich-csoport reformkommunista tagjait letartóztatják és elítélik.
1961. augusztus 13.	Lezárják Nyugat-Berlin határát, megkezdődik a berlini fal építése.
1962. augusztus 17.	Peter Fechter menekülés közben halálos lövést kap a falnál.
1963-1967	Ulbricht gazdasági reformkísérlete vállalati önállóságot és korszerűsítést ígér.
1971	Erich Honecker átveszi az SED vezetését, szociálpolitikai fordulatot hirdet.
1973	Az NDK az ENSZ tagja lesz; Kelet-Berlinben világifjúsági találkozót rendeznek.
1976. november	Wolf Biermannt megfosztják állampolgárságától; művészek tiltakozási hulláma indul.
1980-as évek	Növekvő eladósodás, technológiai lemaradás, hiánygazdaság és környezeti válság.

1989. május	Ellenzékiek dokumentálják az önkormányzati választások meghamisítását.
1989. szeptember	Magyarország megnyitja nyugati határát az NDK-menekülők előtt.
1989. október 9.	A lipcsei hétfői tüntetésen mintegy hetvenezer ember vonul békésen.
1989. november 9.	Megnyílnak a berlini határátkelők, a fal elveszíti funkcióját.
1990. március 18.	Az NDK első szabad parlamenti választása a gyors egyesülést támogatóknak ad többséget.
1990. október 3.	Az NDK csatlakozik a Német Szövetségi Köztársasághoz és megszűnik.

Forrás

A kötet fő forrása:

Der Spiegel Geschichte, Nr. 3/2015: Die DDR. Leben im sozialistischen Deutschland. SPIEGEL-Verlag Rudolf Augstein GmbH & Co. KG, Hamburg, 2015.

A könyv a tematikus lapszám tanulmányai, interjúi, dokumentumai és személyes visszaemlékezései alapján készült, azok önálló, kronologikus magyar feldolgozásaként. A szöveg nem szó szerinti fordítás, hanem szerkesztett történeti összefoglaló.

— Vége —